

Lamed

*List za radoznale
Izabrao i priredio Ivan Ninić*

Godina 3

Broj 6

Jun 2010

Ivan Ivanji

POSETA

Doživljaj koji ovde želim ponovo, zapravo već treći put da objavim, duboko me je potresao, iako volim da se pravim da sam imun na emocije. Prvi put sam ga napisao kao reportažu za jedan časopis, drugi put sam svoja osećanja pripisao jednom od junaka mog romana "Aveti iz jednog malog grada", a ovde mislim da je mesto definitivnoj verziji.

Iz godine u godinu dolazio sam u zavičajnu biblioteku "Žarko Zrenjanin" u istoimenom gradu. U svoj zavičaj. Kao školska deca učili smo da pevamo i pesmu "Zavičaju, mili kraju, u kom sam se rodio..." Kad čujem reč *zavičaj*, u sebi uvek pevujem tu pesmu, iako danas smatram da su i sadržaj i melodija kič, ne poklapaju se s tim što osećam.

Ovo će biti gorak tekst. Ko to ne voli neka ne čita dalje ili neka spremi dovoljno saharina da ga zasлади. Pokušaću da ispitam šta je na ovom svetu normalno, a to može da se pokaže kao nešto prilično neprijatno.

Poseta rodnom gradu me uzбудila više nego što sam hteo da pokažem na licu mesta. "Na licu mesta" obično se kaže kad je u stvari reč o "mestu zločina". Prihvatam takvo tumačenje i u ovom slučaju. Došao sam na mesto zločina, ma da svakako nikako u ulozi zločinca. Moj jedini zločin u toj stvari je što sam, za razliku od mnogih drugih, ostao živ.

Pred današnjom zgradom biblioteke u vreme mog detinjstva nalazila se kafana "Šoljom", što na mađarskom znači soko. Tada nisam razmišljao šta ta reč znači. Tu bi uveče sedeo moj deda i pio pivo. Ponekad bi mi naručivao viršle sa renom, pa je mađarska reč za sokola za mene do danas zadržala ukus krckavih viršli, kakvih danas više nema... Preko puta, u kafani hotela koji se zvanično zvao "Vojvodina", a svi su i dalje o njemu govorili da je to "Roža", što mu je bilo ime pre Prvog svetskog rata i na mađarskom znači ruža, prepodne je sedela moja baba sa svojim prijateljicama, a sve su na glavama imale neprirodno velike šešire. Više sam voleo da se uveče priključim dedi i pojedem viršle sa renom, nego da posle škole uđem kod babe po kolače sa šlagom, "indijaner-krofne", jer bi me ona i njene prijateljice izljubile, pa sam dugo mirisao – tada bih rekao smrdeo – po njihovom puderu. Ne znam ni zašto se taj slatkiš, spolja crn, iznutra beo, zvao po Indi-

jancima, a ne po Crncima, za mene su i jedni i drugi bili podjednako egzotični.

Iza katoličke crkve, koja se i sada šepuri pored biblioteke, nalazila se zgrada u kojoj je stanovao kantor Imre Lang, kod koga sam morao da učim da sviram na violini. Sa jedanaest godina sam izjavio da to više neću, i roditelji su popustili. Ali za mamin trideset deveti rođendan, 11. avgusta 1940. godine, još sam uvežbao i poslednji put svirao na violini pesmu koja je tada bila u modi zbog istoimenog mađarskog filma "Samrtno proleće" – (*Halálós tavasz*) – a koju je volela. Nisam znao da reč "samrtno" može i u životu, a ne samo na filmu, da ima ubitačni značaj. Nisam razmišljao o njenom pravom značenju, baš kao ni o tome šta je to "šoljom" ili šta Indijance povezuje sa krofnama. To je bio poslednji mamin rođendan, koji će provesti na slobodi, na sledeći četrdeseti još će biti živa u koncentracionom logoru Sajmište u Beogradu, pre nego što će je, ne znam kojeg datuma, ugušiti u plinu u specijalnom kamionu za ubijanje Jevreja, vozeći je kroz glavni grad Srbije.

Drugim rečima, mogu da kažem da se vraćam u zavičaj kada iz Beograda putujem u Bečkerek, pardon, Petrovgrad, izvinite, Zrenjanin. Moj rodni grad voleo je da menja svoje ime. Nekada sam mislio da je to dokaz da je nastanjen poltronima. Danas mislim da je u pravu što "uvek ide sa vremenom". Sva sreća što se nije potrudio da se na brzinu preimenuje u Slobodanovo. Mislim na njega uvek kao na Bečkerek.

Kažem, dolazio sam iz godine u godinu da bih predstavljao svoje nove knjige u biblioteci i svi zaposleni u toj ustanovi toliko su ljubazni prema meni da se zaista osećam kao zavičajni pisac, ali nikako da ostanem duže od jedne večeri. Obično stignem posle podne, jedva uspem da se prošetam deset minuta, predstavljaju mene i šta sam to opet objavio, čitam, diskutujemo, dajem izjave, pa idemo da večeramo u "Banatsku kuću". Nigde drugde više ne nalazim ukus roštilja iz mog detinjstva kao u toj gostionici. Ne verujem da uobražavam. Pravi roštilj kao da je izumro u Srbiji. Nema ga više ni u Leskovcu. Pre Drugog svetskog rata novine su pisale kad bi jedan čevabžija prešao kod drugog krčmara. To je bilo značajno kao danas kad fudbalski ili košarkaški timovi menjaju trenere. Čevapčići nisu male faširane šnicle. Važan je ćumur i od čega je, važna je mešavina mesa i od koje je životinje i koliko mora da odstoji, tajna je kako su pomešani začini... Sećam se naročito čevapčića u bašti restorana na glavnom ulazu u fabriku šećera. Kad

me kolima dovoze u Zrenjanin na književne večeri ponekad molim da se u grad uvezemo starim putem, dolazeći iz Beograda s leve strane fabrike šećera, da bih mogao da bacim nostalgican pogled na vilu koja je nekad pripadala direktoru, Viktoru Eleku, najboljem prijatelju mog dede.

Prvi čovek, koga su Nemci obesili kad su okupirali tadašnji Petrovgrad, bio je Viktor Elek. O tome su stanovništvo obavestili plakatima. U noći posle toga deda i baba su izvršili samoubistvo.

Koju godinu pred rat Elek i deda su direktorovim kolima, jedinim američkim *pakardom* u gradu, napravili izlet do Francuske i Monaka. Dok su sedeli pred kafanom u Monte Karlu zamolili su ih da statiraju, jer se upravo snimao nemački kriminalistički film. Naravno da su pristali. Taj film još je pre početka Drugog svetskog rata stigao u petrovgradske bioskope. Videli smo u jednom kadru Eleka i mog dedu, dvojicu gospode u godinama sa sedim brkovima i slannim šeširima, kako piju kafu. Starci, ali dobrog zdravlja, nisu slutili kakav im se sprema kraj, nisu bili dovoljno mudri da prepoznaju pretnje, senke nad Evropom, kako da to kažem, a da ne zvuči kao fraza?

U svom romanu "Guvernanta" opisao sam direktora fabrike šećera sa izmišljenim imenom Keleti, koji već zbog toga ne može biti identičan sa Elekom, što ispada mnogo mlađi nego što je stvarno bio, a njegova žena, koja u mom tekstu šmrče kokain, više liči na Elekovu kćerku, Lili, nego na njegovu pravu suprugu. Kod te Lili sam prvi put sa gramofona slušao tada popularnu pesmu "Ramona". Domaći šlager u to vreme bila je pesma sa mora "O Marijana, slatka moja mala Marijana..." Mama je učila da igra lambetvok. Ponekad bi uveče otac oblačio smoking sa uštirkanom belom košuljom, a majka dugačku večernju haljinu. Ne znam na kakve su zabave išli tako uparadjeni.

Ni guvernanta, koja je dala naslov romanu, Ilze, nije baš moja prava guvernanta, tada smo govorili *kinder-frajla*, koja se takođe zvala Ilze, ali ne Ilze von Bokberg, kao u mom romanu, nego Ilze Šluderman, tvrdila je da je zapravo "fon Šluderman", nije bila Austrijanka, kao u mojoj fikciji, nego austrijskog porekla, ali iz Slovenije, i nije postala sekretarica gestapoa, ali imala je ljubavnika, domaćeg Švabu, koji je po zanimanju bio špediter. Doduše, kad sam čitao iz ove knjige u Zrenjaninu, u toku razgovora jedan stariji slušalac me pitao:

"Da li je taj Jakš u knjizi napisan prema istinskom liku špeditera Boka?"

"Donekle jeste", odgovorio sam, "ali ja ne znam da li je Bok bio gestapovac..."

"Kako da nije!" odgovorio mi je u glas stari Bečkerečanin.

Moja guvernanta Ilze je – kao i lik guvernante iz romana – posle rata bila u logoru za folksdojčere, ali odande nije otišla u Austriju, nego natrag svojoj rodbini u Sloveniju. Njena sestra bila je udata za tamošnjeg lekara, koji je tajno radio za partizane, čiji je najstariji sin, Stanko, bio partizan. Taj doktor Silan se ponovo oženio posle smrti svoje prve supruge i njegov najmlađi sin, Pavel, bio je direktor predstavnštva firme "Gorenje"

u Beču. On mi je prvi prišao na jednoj tamošnjoj književnoj večeri, na čemu sam mu zahvalan, jer se otada družimo, ali odmah posle rata nisam imao snage, nisam hteo da se vidim sa njegovom tetkom. Šteta. Svašta sam je mogao pitati da sam tada imao svoju sadašnju pamet. Zajedno sa Pavelom bio sam na njenom grobu u slovenačkom selu Vitanje.

Posle rata sam nerado odlazio u Zrenjanin. Neprijatno je u rođenom gradu spavati u hotelu, to sam izbegavao. Dok je stari pesnik Todor Manojlović bio živ, a još se bivši hotel "Roža" nije bio pretvorio u banku, sedeo sam ponekad s njim u toj kafani. On je bio prvi književnik koga sam upoznao u životu, na njegovom primeru mi je moj otac objasnio šta je to biti pisac. Zvali smo ga Todor-bači – *bácsi* na mađarskom znači čika.

Todor Manojlović je kao mlad čovek bio vrlo blizak jednom od najvećih mađarskih pesnika, Endreu Adiu. Ja sam se već 1953. godine usudio da sačinim zbirku Adijevih pesama na srpskom jeziku, izdala ju je "Matica srpska". Znao sam da su moji roditelji veoma voleli Adija, imam jedno mađarsko izdanje njegovih stihova posebno povezano u crni i crveni somot koji je 1921. moj tada dvadesetdvogodišnji budući otac, student medicine, poklonio mojoj tada dvadesetogodišnjoj doc-nijoj majci, maturanakinji.

Todor Manojlović je pregledao rukopis prevoda, napisao je vrlo lep predgovor. Posle sam ga pitao zašto on nikada nije prevodio Adija? Rekao je: "Nisam se usuđivao!" Tek sam se naknadno uplašio. Todor Manojlović, veliki srpski pesnik, koji je savršeno govorio mađarski, (i nemački i engleski i francuski i italijanski...) najbolji poznavalac Adija, možda ne samo u našoj zemlji, "nije se usudio", a ja, klinac, jesam.

I na Todora Manojlovića mislim svaki put kad sam u Zrenjaninu. Pošto je poznavao moje roditelje, na neki način, mada dosta retko, bio sa nama u našem tadašnjem životu, mogao sam sa njim posle rata da razgovaram o njima, on je deo svega toga... Čega? Ne znam kako da kažem...

Najzad jednog dana ipak stižem u Zrenjanin u rano posle podne. Dragana i Ankica iz biblioteke su se dogovorile sa današnjim stanarima da mogu da posetim stan u kome sam odrastao. Stanari? Sad ćemo videti.

Njih dve su za mene veoma mlade, gotovo klinke, ali kad bolje razmislim, istih su godina kao moja mama neposredno pre nego što će je ubiti.

Trg pred bibliotekom sa spomenikom kralju Petru, koga se sećam, mada ga neko vreme nije bilo, sa većnicom, barem liči na sliku iz mog detinjstva, iako više nema saobraćaja. Tu pred katoličkom crkvom su stajali fijakeri, a na kraju, pred sam rat, bila je jedina taksistanica. Kad sam bio dete činilo mi se da je ta crkva veoma velika. Sad znam da je to obična, provincijska crkvice. Posle rata izgrađeni vodotoranj je za mene arhitektonsko ruglo. Ima li ikoga za koga nije? I šta će građanima, kad imaju najgoru vodu koja može da se zamisli? Ja se sećam specijalnih taljiga, zapravo, bureta na dva točka, iz koga se prodavala voda iz Begeja, koja je verovatno bila još gora, ali malo ko se tada zbog toga brinuo. Kuća, u kojoj smo mi živeli, imala je svoj

“vodovod”. Sopstveni hidrofor je vodu iz sopstvenog arterijskog bunara pumpao u jednu crveno obojenu veliku cisternu na tavanu. U stanu su klozeti bili “normalni” kao danas gotovo svuda gde se ja krećem – o tome šta je to “normalno” još će biti reči – ali jama, u koju bi upadalo što bi upadalo, čistila se ručno i to se osećalo nadaleko – nazivam to tako da bih izbegao reč da je smrdelo.

Prolazimo kroz ulicu koja se u vreme mog detinjstva zvala Kralja Aleksandra, pa Adolfa Hitlera, pa Maršala Tita, nisam ni pitao kako se sada zove. Nju Jork nikada neće morati da menja nazive ulica i kako bih našao nekog ko stanuje, na primer, na uglu trideset osme ulice i sedme avenije. Samo Brodvej kao hipotenuza seče kroz te nizove kuća i oblakodera, raspoređene u pravilnim četvorokutima.

Za moju ulicu je bitno samo što sam kroz nju teglio violinu do pomenutog kantora Langa, premeštao je iz ruke u ruku i mrzeo što to moram, išao prvo u osnovnu školu, pa u gimnaziju. Deci je bilo zabranjeno da uveče idu ulicama bez pratnje odraslih. Od prvog razreda gimnazije morali smo da nosimo kačkete sa brojem razreda kao znakove raspoznavanja. Pešačke zone, kakva je ta ulica danas, dabome, nisu postojale.

Kroz istu ovu, da ostanem pri tom nazivu, glavnu ulicu, vozio je, dok sam bio sasvim mali, pravi voz sa parnom lokomotivom, “ajzliban”, kako smo govorili u šali, a “do kraja”, što za mene znači do okupacije 1941. godine, u neke se dane kroz glavnu ulicu ganjala i stoka, “rogata marva”, a ja sam sa divljenjem i pomalo sa strahom čekao da li će da prođe i neki bik i znao sam kako da ih po drugačijoj telesnoj građi, ne samo po onom što se nalazilo ispod trbuha, razlikujem od volova.

Moj otac, ginekolog, rado mi je objašnjavao sve što bih ga pitao, pa i razliku između bika i vola. Pokazivao mi je na slikama u svojim stručnim knjigama kako izgleda embrion u majčinoj utrobi. Znao sam kako izgleda nerođene dete “u mami”, ali kako dospeva tamo objasniće mi tek mnogo kasnije grubi drugovi. Poznao sam instrumente u njegovoj ordinaciji, pa i kirete i šta se sa njima radi, posebno su me impresionirale forcepsklješte kojima su se vadile bebe kad bi se “zaglavile”. Žene su rađale kod kuće najčešće bez pomoći lekara, zadovoljavale su se uslugama babica. Babice bi zvale ginekologa kad ne bi više znale šta da rade. U celom Banatu ordinirala su samo dva ginekologa, doktor Dekanić i moj otac. Carski rez se vršio retko, jer još nije bilo antibiotika i opasnost od sepse velika, kad je moj otac jednom porodio carskim rezom blizance to je bio tako važan uspeh i senzacija da je o tome napisao izveštaj za britanski stručni časopis *The Lancet*.

Mene i moju sestru porađao je otac, naravno, kod kuće. Bio je siguran u sebe. Njegova žena, moja majka, lekarka, takođe.

Tata – ne znam kada da kažem otac, a kada tata, oslovljavali smo ga i na nemačkom i na srpskom po mađarskom *apa* - bolesnike je ranije obilazio fijakerom, zimi sankama sa upregnutim konjima, posle svojim automobilom. Kočijaši su me poznavali, dozvolili su mi da se penjem na “bok” i da držim uzde, zatim čak i da

zaista teram konje. Tata je vozio automobil marke *štajer* 55. Neki su ljudi svojim kolima nadevali posebna imena, naš se zvao Bocko. To ime je tata dao da se gravira i namestio ga na njegovom hladnjaku. Vlasnik drvare Boral vozio je *mercedes*. Znao sam da je to bolje i skuplje vozilo. Iz daleka sam prepoznao marke automobila. Već sam sa deset godina vozio “bar napola”. To znači da sam sedeo u tatinom krilu, držao volan i menjao brzine, ali pedale morao je on da pritiskuje, jer su mi noge bile isuviše kratke.

Kad su Nemci “ušli” u moj rodni grad, ja sam satima stajao na prozoru, posmatrao njihovu vojsku, brojao vojne automobile, radovao sam se kad bi protutnjalo nešto naročito zanimljivo, tenk, oklopna kola, top. Beležio sam na parčetu hartije šta prolazi. Ne znam zašto. Valjda mi je bilo dosadno. Zadržao sam naviku da stalno nešto brojim, na svojim književnim večerima, na primer, koliko ima posetilaca. Moja žena poznaje taj moj pogled dok prebrojavam publiku i posle me zavitlava zbog toga. Možda je to moje prebrojavanje vojnika i njihovog oruđa moglo biti preuranjeno smrtonosno da su Nemci saznali za njega, jer bi mogli da pomisle da to radim ko zna zbog čega, ko zna za koga.

To je ta kuća na uglu. Na “čošku”. Jednim krilom se naslanja i na portu pravoslavne crkve. U njoj se još uvek nalazi apoteka. Pre rata se vlasnik apoteke zvao Vagi. Govorilo se o Vagijevoj apoteci. Imao je jazavičara koji se zvao Valdi. U jednoj tegli je držao pijavice, u drugoj promincle roze i bele boje. Posle su ga ubili sa celom porodicom. Ne znam šta se desilo sa Valdijem. Uostalom, ne znam ni šta se desilo sa našim psom, koji se zvao Cuki. (Osećam potrebu da ovde stavim tri tačke, ali neću za inat, nego ću rečima ispisati da sam osećao tu potrebu, jer sam zastao i za trenutak nisam znao kako da nastavim da pišem...)

Berberina Bate, naravno, takođe nema više. On me je prvi šišao pre gotovo sedamdeset i pet ili više godina. Nisam morao da kod njega ulazim sprema sa ulice, kao ostale “normalne” mušterije, nego iz hodnika kuće koji vodi ka stepeništu do jedinog, do prvog sprata. Svakoga dana ujutro čika Bata dolazio je kod nas gore na sprat da obrije mog oca.

Imam utisak da su pločica na podu dugačkog hodnika i hola sa stepeništem i danas iste kao pre sedamdeset i kusur godina. Ograda stepenica od kovanog gvožđa sigurno jeste. Znači, ponešto, ako je samo solidno napravljeno, traje duže od čovekovog života, ne baš večno, ali prilično dugo. Gvoždena karika u zidu stepeništa mora da je takođe ista. Za nju su bili privezani očev, mamin, a neposredno pred rat već i moj bicikl. Sada su to neki tuđi bicikli. To je normalno. Šta je u životu normalno, odnosno, po normi?

Na spratu su u moje vreme bila samo dva stana, protin levo, a naš desno. U naš stan se ulazilo ili kroz čekaonicu pred ordinacijom ili kroz hodnik sa velikim prozorima.

Sada prvo ulazimo u čekaonicu. Ona je i sada čekaonica, ali za školu za strane jezike. Iz nje se prelazilo u biblioteku i u ordinaciju. Sada su sažidana vrata između biblioteke i naše negdašnje trpezarije, ali su

probijena vrata prema bivšem protinom salonu. Deo protinog stana pripao je toj školi, a u drugom delu je advokatska kancelarija Varadi.

Varadijevi, koliko ja znam, svoju kancelariju, doduše, na drugom mestu, imaju najmanje tokom četiri generacije. Prvi je bio Mihály Váradi, 1843-1898. Drugi Imre Váradi, 1867-1959. Na njega je verovatno mislila moja baba po majčinoj strani, za koju je karakteristična bila izreka: "To je rekao Varadi!" To je značilo da je nešto neprikosnoveno istinito. Drugim rečima, klela se u najstarijeg Varadija koga sam poznao. Jedna generacije Varadijevih je radila za mog dedu, sledeća za mog oca i nešto posle rata za moju sestru i mene, od sledeće, da kažem tako, današnje generacije, brat Tibor je onaj Tibor Varadi, mlađi od mene desetak godina, koji je stručnjak za međunarodno pravo, ali i književnik, pa se zbog toga dobro poznajemo, a danas zaista više ne znam... Ovde tri tačke mogu da ostanu.

Naš prvi komšija, prota Simeon Popov, imao je tri kćerke, sve starije od mene, jedna od njih bila je mis Jugoslavije. Sećam se njegove uramljene fotografije iz mladosti sa golim gornjim delom tela, izgledao je kao danas bodi-bilderi ili filmski glumci - snagatori. Kakve veze je taj veoma lepi mladić mogao da ima sa još uvek stasitim, impozantnim starcem sa velikom belom bradom, sa uvažanim sveštenikom, koga je poštovao celi grad na Begeju? Nisam razumeo. Ali prota, kome je nedostajao sin, igrao je sa mnom šah, a moj otac je za to retko kad imao vremena.

O veri se nije razgovaralo. Protu sa mnom nije, iako mi je objašnjavao pravoslavne običaje. Nismo ni mi u porodici. Moj otac je smatrao da za veru treba da se opredelim kad odrastem. Nisam obrezan. Nisam vaspitavan niukakvom verskom duhu. Na velike praznike išao sam u tri crkve, pravoslavnu, katoličku i reformatsku, (kalvinističku) i u sinagogu. Kao u pozorište. Predstave. Muzika. U školi jedini nisam pohađao veronauku. Kao đaci smo razgovarali koji je veroučitelj kakav, koji je najstroži, za moju generaciju bio je to pravoslavni pop. Kad bi na ulici prolazilo svešteno lice, dečaci bi se uhvatili za dugme šlica da ih ne bije baksus. Ne znam zašto. Danas je to nemoguće. Šlicevi na pantalonama umesto dugmadi imaju onaj patent za zatvaranje za koji, koliko je meni poznato, još uvek nema lepše srpske reči nego što je *rajsferšlus*.

O tome sam razmišljao umesto da se raspitam za uspeh škole, koji se jezici uče, ko su učenici... Iz više nepostojeće biblioteke moj otac bi ponekad vadio knjigu i rekao mi: "Ovu bih ti preporučio..." Ubrzo sam shvatio da dečje knjige stavlja među svoje da bi ih i na taj način promovisao u "štivo za odrasle", današnjim rečnikom, da njima, a time i meni, "podigne *rejting*", ali cenio sam to i kada sam shvatio šta radi i zašto to čini.

Pozdravljamo se, zahvaljujemo, izlazimo, pa ulazimo kroz vrata kroz koja sam prolazio otkada se sećam sebe. Hodnik je sada čekaonica, dečja soba mali bife za roditelje, u bivšoj velikoj trpezariji je srce ustanove, u koju smo došli, igraonica za decu. Tu mogu da se slave dečji rođendani. Naša bivša kuhinja je sada kancelarija, a bivša garderoba – u kojoj su stajali ormani – i kupatilo –

na koje se naslanjala – kuhinja. Zidovi su stari, samo poneka vrata zazidana, druga probijena, nove su boje ili tapete. Nema više kaljevih peći, uvedeno je centralno grejanje. Šta se to mene danas tiče?

Služe nas sokovima. Sedim u *svojoj* dečjoj sobi, ne, sedim u bifeu institucije za proslavu dečjih rođendana. Nema dečje sobe. Nema detinjstva. To bi bilo normalno i da nije bilo okupacije, logora, ubistava. I opet: šta je norma? Šta je normalno? Normalno je da si starac, ako si se više približio osamdesetoj, nego što si se odmakao od sedamdesete, ali postoje i porodice koje generacija za generacijom žive u istoj kući i smatraju da je njihov život *normalan*.

Iskreno rečeno, nikad nisam voleo svoju dečju sobu. Mrzeo sam što u njoj spavamo i guvernanta i sestra i ja. Čeznuo sam za sopstvenom sobom. Da sam ja bio moj otac imao bih drugačiji stan.

Moji su roditelji imali vrlo dobre odnose sa Ilzom, guvernantom. Kad smo pred rat već bili dovoljno veliki ona je izlazila sa njima i ostavila nas, decu, da spavamo sami. Sećam se da se jedne noći moja sestra probudila i počela da plače. Ja sam znao gde su stariji, kartali su se sasvim blizu kod pravoslavnog sveštenika, popa Šipoša. Obukao sam se, pustio sestru da viče, otišao kod njih i izjavio: "Kćerka vam cmizdri, nisam ja plaćen da je umirujem!"

Sad sam se iz tog bifea namenjenog deci i roditeljima, koji čekaju, javio sestri u Beograd, rekao gde sam i da pijemo sokove. To je bilo dovoljno da opet zaplače, ali tiho i odraslo.

Samo smo prošli pored kuće u kojoj su stanovali i ubili se očevi roditelji. Prošli smo i pored zgrade u čijem se dvorištu nekada prodavao benzin u buradima. Vlasnik je bio gospodin Kristijan, mačevalac, mačevalački trener, on je otkrio talenat i prvi trenirao Nikolu Nikolića, zvali smo ga Nikica, koji je postao jugoslovenski, pa mađarski, pa evropski prvak u mačevanju. I ja sam morao da učim mačevanje. Išao sam kod Kristijana na mačevanje i posebnu gimnastiku, kod *madame Roemer* da učim francuski, rekoh već, kod kantora Langa da učim violinu. Kad razmislim danas, baš su me mučili pored redovne škole, ne znam da li sam išta posebno naučio što bi mi kasnije koristilo u životu, nisam imao talenta ni za francuski, a kamo li za gimnastiku, mačevanje, violinu, moji pravi vaspitači su postali esesovci u koncentracionim logorima, ali to sigurno ne može da se podvede pod rubriku "normalno".

Moja generacija u Petrogradu bila je ponosna na nešto starijeg Nikicu Nikolića, na njegovog vršnjaka, Lasloa Balu, prvaka Jugoslavije u plivanju i člana vaterpolo-reprezentacije. Bala je rođen 1918. godine, a još je 1990. je učestvovao na plivačkom maratonu zajedno sa takmičarima mlađim i 55 godina od njega. Moj sin se danas druži sa Nikicinim sinom, ali upoznali su se i sprijateljili mimo nas. Kćerku gospodina Kristijana zvali su Pucika. Ona je trenirala u mačevanju devojke, pa i moju sestru. I dame, kao moja mama, dolazile su da kod nje rade gimnastiku. Tada se to nije zvalo aerobik, ali valjda je isto, nisam stručnjak. Nedavno sam čitao u novinama da je Pucika živa sa devedeset i kusur godina.

Je li sve to zbrda, zdola? Znam. Tako mi misli nailaze. Dozvoljavam sebi da ih ne redigujem isuviše.

Imao sam nameru da uđem u dvorište prizemljuše u kojoj je stanovala mamina mama. Kod nje smo sestra i ja noćili pored ostalog i petog aprila četrdeset prve, a sledećeg jutra pokušali smo da vidimo nemačke bombardere u naletu na Beograd. Nismo ih videli, samo čuli njihovo potmulo brujanje. Ali sada se tu nije moglo ući, sve je bilo zatarabljeno, stanari iseljeni, kuća se baš renovirala.

Prošli smo pored zgrade u kojoj je nekada bila jevrejska škola, a za vreme okupacije neko vreme internirani Jevreji. I moji roditelji. Na to ne podseća nikakva spomen ploča. Stotinak metara dalje, međutim, nalazi se ploča koja podseća na sinagogu, koju su Nemci srušili do temelja.

Prolazimo i pored moje bivše gimnazije, do rata sam uspeo da završim prvi i napola drugi, ali tada se osnovna škola definitivno završavala posle četvrtog, a gimnazija je imala osam razreda. Izbijamo na Begej.

Ja se Begeja sećam kao skroz plovnog kanala, a ne isprekidanog kao što je danas. Morao bih da proverim iz helikoptera šta su s njim uradili. Sećam ga se sa tri mosta. Onaj, koga smo nazivali “velikim”, zvanično je nosio ime Dositeja Obradovića, a “mali most” Vuka Karadžića. Treći, železnički, služio je “malom vozu”, a posle njegovog ukidanja više ničemu. Iako su mostovi već postojali kad sam se rodio, znao sam da je deo grada, koji smo zvali Amerika, dobio ime, jer se do njega moglo doći crnim čamcima koje su skeledžije nekom drvenom ručicom prevlačili preko vode na žici razapetoj preko nje. Još uvek su radili i takvi čamci nizvodno od “malog mosta”.

Kad bi prolazile veće parne lađe vukući šlepove, mostovi bi im napravili prolaz tako što bi snažni muškarci okrećući gvozdene točkove “kurlama” podizali njihovu konstrukciju, a saobraćaj bi dotle bio zaustavljen. Najlepši, “veliki” gvozdeni most sa umetnički izvedenom konstrukcijom, most iz pesme, jer su tu “četir’ konja debela prešla preko Begeja”, razmontiran je, pedesetak metara od njega izgrađen je novi, širi, pogodan za automobilski saobraćaj. Smatram da je bilo neophodno izgraditi novi, ali da je bilo besmisleno srušiti stari, lep, što dokazuje i da su na njegovom mestu ponovo morali izgraditi bezlični, pešački most. Kao pešačka je zaista mogla poslužiti i stara “bečkerečka ćuprija”, a ne bi se morala “podizati” čekrcima, jer lađe inače više ne prolaze ovim zatvorenim delom Begeja. Pogotovo što je projekat za nju izradio onaj poznati francuski inženjer Ajfel, koji je izgradio i kulu, simbol Pariza. Ponekad mi se čini da upravo savremena politička generacija, koja se najviše poziva na nacionalno i na tradiciju, više od svih prethodnih napušta sve što je poteklo iz naroda, ruši tradicionalno i sve što je lepo.

Danas je nezamislivo da smo se kupali u tom Begeju. Moj deda je leta četrdesete sa preko sedamdeset godina glavačke skakao sa trambuline u mutnu vodu. Kad mi je dosadilo da se igram u odnekud dovučenom i naslaganom, čistom pesku na kupalištu Brankovan, dobio sam čamac i na *rolsic* – kako smo to zvali – i

mogao da veslam po Begeju, da prođem ispod “velikog mosta”, zastanem u njegovoj senci, pa pored pivare sve dalje i dalje...

A sad pored gimnazije ne stižem do Begeja koji teče, nego do jezera koje baš tu prestaje. Preko, na drugu obalu, do parka koji se zvao Plankert – ili Plankova bašta – mogli bismo da pređemo peške. Neću. Izbegavam taj nasip koji razdvaja Begej od Begeja i prelazimo ga, tamo gde se sada nastavlja, preko “malog mosta”.

Dragana, Ankica i, naravno, moja žena poslušno se kreću kako ja kažem. Ja valjda govorim ponešto o tome šta je nekada bilo gde, ali ne slušam baš pomno samoga sebe.

Plan mi je bio da kao u detinjstvu sad pođem desno, obalom pored parka Čokliget – tu reč sam kao dete izgovarao gotovo kao da se sastoji samo od jednog sloga, nisam je rastavljao na *csók* i *liget* – na poljubac i gaj – nisam još mario za poljupce, mada sam na filmovima pokušavao da shvatim kako odraslima nos ne smeta kad se ljube u usta – pa da nastavim sve uz reku – kanal smo svi zvali rekom – dok ne stignem do ulice koja će me popreko vratiti do parka Plankert i do „malog mosta“ i da tako napravim krug. To sam u pamćenju nazivao „svojom stazom detinjstva“.

Znači, prelazimo preko mosta. Sučeljavamo se sa reformatskom crkvom sa tim tankim, nekako šiljastim tornjem. Reformatski sveštenik Zoltan Sabo me je krstio neposredno pred ulazak Nemaca i izdao mi originalnu krštenicu, koja je zapravo bila falsifikat, jer je datum krštenja stavio “slučajno” odmah posle datuma rođenja, a ne dvanaest godina kasnije. To je doprinelo tome da sam od 1941. do 1944. u Novom Sadu mogao da se predstavljam kao Mađar, da normalno – i opet “normalno” – idem u mađarsku gimnaziju, a valjda i da ostanem živ. O tome sam već pisao u svojim romanima i pričama. Čin krštenja, nekonvencionalno izveden u stanu gospodina Saboa, nije mi pao teško, jer sam tu kuću dobro poznao. Sabo je imao tri sina, iza crkve postojala je dovoljno velika porta, tu smo igrali fudbal, što je u porti pravoslavne crkve bilo zabranjeno, valjda zbog toga što je prota ima kćerke, a ne sinove.

Desno od crkve je kitnjasta zgrada suda, ali sasvim desno staza pored Begeja, zapravo, između Begeja i parka Čokliget, i dalje vodi u pravcu kao nekada, samo što je sad lepo popločana i pored nje su ukrasni fenjeri. Kao dete nisam smeo uveče ili po mraku da se šetam pored gaja poljubaca, pa mi fenjeri nisu nedostajali, ali ne bi mi ni smetali.

Čini mi se da drveće u parku nije više tako gusto zasađeno, kao što ga se ja sećam, i da je tada bilo više kestenova, ali zakleo se ne bih. Napravljeno je mesto za rondelu sa spomenikom nekome ko me ne zanima, jer ga u mom detinjstvu nije bilo. Moj problem. Njegov nije, ako neko ovde ima spomenik - svakako više nije živ.

Tako stižemo do tenis-kluba. Na terenima za tenis se nekada zimi prolivala voda i pravio teren za klizanje. Tu sam se, kako smo to zvali, *šličugao*. Sve dok nisam hteo da izvedem bravuru, figuru koju smo zvali “kadetski skok”, pa pao pravo na nos, jer nisam stigao da podmetnem ruke. Tim bolnim bukvalnim padanjem na

nos moja se karijera definitivno završila i u drugim sportovima.

Ovde bi trebalo da se ide levo i dalje kraj reke. Ali to je nemoguće. Nema više vode, ni obale, ni staze duž obale. Begej više ne teče onuda kojuda sam hteo da idem stazom detinjstva

Normalno. Ne zavaravajmo se. Nemoguće je vratiti se u detinjstvo. Nemoguće je vratiti se kući, kao što je nemoguće dva puta se okupati u istoj reci, jer drugi put u njoj više neće biti iste vode. Naći se mogu nove kuće. Našli smo ih. Nove reke sa novim vodama, makar se zvale veštačko jezero sa starim imenom Begej. Znamo kuda se skreće na kraju perioda života koju olako nazivamo starošću.

Rođeni Beograđanin, Bogdan Bogdanović, jednom je napisao da je slobodan onaj ko nema zavičaj. "Zavičaju, mili kraju, u kom sam se rodio..." U zavičaj se ne može doći samo u posetu. Hteo sam da nađem Bečkerek svog detinjstva. Eventualno Petrovgrad. Našao sam samo Zrenjanin. Za mene to nije ni dobro, ni loše, nije tužno, mada svakako nije veselo, prosto je tako.

Normalno...

Zoran Janić

ODBRANA ĆOSIĆEVA I HAJDEGEROVI POSLEDNJI DANI

Za ime Martina Hajdegera vezuju se najčešće dve stvari: zaslužena slava jednog od najuticajnijih filozofa XX veka kao i činjenica da je izvesno vreme bio povezan sa nacizmom. Dok se izjašnjavanje o ovome prvom aspektu najradije prepušta stručnjacima, zanesenjacima i samim filozofima (ovi poslednji su najčešće mešavina onih prvih dveju pomenutih), dotle se o Hajdegerovim nacističkim danima govori kao o kratkotrajnoj epizodi, nekoj vrsti mladalačkih zabluda politički naivnog mislioca, tamnoj mrlji na njegovoj inače besprekornoj karijeri predavača, fundamentalnog ontologa i zaljubljenika u mir i tišinu Crnih šuma, na čijem obodu je, u malom seocetu Todnabergu, na jednom blagom obronku podigao usamljenu brvnaru, gde se povlačio u osamu od buke i taštine ovozemaljskih problema. Izlazak knjige Viktora Farijasa (Farias), poreklom Čileanca, *Hajdeger i nacizam* 1987. godine – napisana na španskom, prvo je bila odbijena u Nemačkoj, a kasnije, kad se prevod pojavio u Francuskoj i nekim drugim zemljama, ipak je dozvoljeno njeno objavljivanje – izazvao je veliku uzbunu i talas polemika u akademskim krugovima kako Evrope tako i Amerike. I sam negdašnji Hajdegerov student, Farijas je građu za svoju knjigu prikupljao nekih deset godina, prekopavajući dostupne arhive, dnevnike i raspoloživu korespondenciju, razgovarajući sa preživelim svedocima i učesnicima tog istorijskog razdoblja, uspevši čak da dođe do dokumenata pohranjenih u arhivama ondašnje

Istočne Nemačke (našavši tu, neplanirano, ujedno i sekundarnu građu o vezama čileanske Socijalističke partije sa nemačkim nacistima tridesetih godina, kao i neke tajne sporazume Sovjetskog Saveza sa vladom Salvadora Aljendea, iz čega će nastati njegova druga knjiga, čiji naslov već dovoljno kazuje: *Salvador Aljende – kraj jednog mita*).

Iz Farijasove studije hronologija Hajdegerovog nacističkog angažmana izgledala bi ovako: u maju 1933. Hajdeger postaje prvo rektor a nedugo zatim i firer-ректор na Univerzitetu u Frajburgu (Univerzitet se stavlja na raspolaganje državi, a firer-ректор samom vrhovnom Fireru), rekavši u pozdravnoj reči studentima i ovo: "Neka se vaše biće ne upravlja teorijama i 'idejama' kao dosad. Sam Firer, i niko drugi do on sam predstavljaće nemačku stvarnost i njen zakon, kako danas tako i za ubuduće". Vlasnik partijske knjižice br. 312589, članarinu će redovno uplaćivati sve do konačnog sloma Nemačke 1945. Na novom nameštenju, u svojstvu rektora, do izražaja će doći čitav krug njegovih ne baš pohvalnih osobina i ličnih karakternih nedostataka, počev od korumpiranošću vlašću pa do sklonosti ka potkazivanju kolega jevrejskog porekla i liberalnih shvatanja (na šta će uslediti otkazi a ovi ostati bez posla). Kao novoimenovani rektor, u skladu sa zakonima o "rasnoj čistoti" donosi uredbu po kojoj novčanu pomoć na fakultetu mogu očekivati samo studenti arijevskeg porekla, članovi SS i SA, nikako i Jevreji i marksisti. Ne sme se zaobići ni slučaj Maksa Milera, jednog od najdarovitijih Hajdegerovih đaka i studentskog predstavnika, koga će, zbog doslednih antinacističkih uverenja, Hajdeger takođe potkazati u pismu rektoratu, navodeći "kako nije politički podoban" i smeniti prvo sa mesta prodekana, a zatim mu onemogućiti i dalju profesorsku karijeru, opet uredno pismeno obrazloženo i u zvaničnoj formi, gde administraciji fakulteta dostavlja svoje mišljenje po kojem ih izveštava da je Miler izvrstan naučni radnik "ali nenaklonjen režimu".

Kasnije, nakon rata, pred Komisijom za denacifikaciju Hajdeger će, naravno, gledati da se nekako odbrani – sudbina i tok sveta očito nisu bili naklonjeni ni njemu ni Nemačkoj - i u tome će se, kao krivac i autentični predstavnik sopstvene filozofije i sopstvenog *Dasaina*, služiti autentičnim neistinama ili pragmatičnim poluistinama (to će biti prva linija njegove odbrane), pa će tako izjaviti sledeće: "Nisam posećivao partijske sastanke niti nosio partijsku značku, kao što nisam svoja predavanja i javna obraćanja posle 1934. otpočinjao tzv. 'germanskim pozdravom' ('Hajl Hitler!')". Istina je, međutim, (navodi Farija u svojoj knjizi) drugačija: postoji fotografija na kojoj se vidi Hajdeger sa nacističkim oznakama, njegov student Karl Levit sreo ga je u Rimu 1936. sa značkom u obliku kukastog krsta na reveru, a ima i pouzdanih svedočanstava o tome kako je Hajdeger sve do 1936. započinjao i završavao svoja predavanja redovno sa hitlerovskim pozdravom.

Nakon zabrane bavljenja profesurom koju donosi Državna denacifikaciona komisija 1949 – optužen je kao "nacistički saputnik" – Hajdeger se, na zauzimanje kolega sa filozofske katedre, već nakon dve godine vraća

predavanjima i ostaje aktivan na fakultetu sve do kasnih šezdesetih; to bi bila druga linija njegove odbrane – naime, odbijanje uskih, strukovnih krugova u Nemačkoj da dopuste da se razotkriju neke neugodne činjenice o njihovom uvaženom kolegi. (Prva saslušanja počela su još 1946, ali je Hajdeger pretrpeo slom živaca i morao je da se leči nekoliko sedmica u sanatorijumu u Baden-vileru.)

Najčešće se govori o ludilu kao pratiocu genijalnog uma, no čini se ipak (istorija nam daje barem dovoljno primera o tome) da se kao saputnik velikih umova mnogo češće javlja izvesna svesno izabrana imbecilnost, ma odakle dolazila i ma čime se pravdala. Hajdeger se posle rata nikad nijednom rečju nije izjasnio o svom predratnom angažmanu, kao ni o antisemitizmu i Holokaustu, a tu je “sramnu ćutnju“ (Derida) narušio samo jednom, u predavanju tek naknadno objavljenom i naslovljenom *Kon-figuracija* (1949), gde govoreći o pošastima savremene tehnologije po današnji svet iskazuje potpuni moralni idiotizam (po svemu sudeći, hotimičan), stavljajući konc-logore u isti kontekst sa problemima poljoprivrede i proizvodnje hrane: “Poljoprivreda je danas mehanizovana industrija proizvodnje hrane – u suštini, kao i proizvodnja tela u gasnim komorama ili konc-logorima, slično kao što je nametanje blokade i izglednjivanje pojedinih nacija u osnovi isto što i proizvodnja atomske bombe“. U tišini Crnih šuma, napisao je o sebi sledeće grandomanske reči: “Onaj ko poseduje velike misli, prisiljen je da čini i velike greške“.

Treća linija Hajdegerove odbrane bila je internacionalna akademska javnost, široki front sastavljen redom od uglednih imena što će zdušno stati uz njega, od Hane Arent, Karla Jaspersa do Sartra, Kloda Levi-Štrosa i Deride, i svi će oni manje-više eufemistički govoriti o Hajdegerovom “flertu sa nacizmom“. Tek je Farijasova knjiga prekinula opštu tišinu i probila sve tri linije Hajdegerove odbrane, ali dokumentovano, iz srca stvari, zaobišavši bedeme odbrane kao Mažino liniju, dokazujući na mnoštvu primera kako je fašizam zapravo inherentan osnovnim postavkama Hajdegerove filozofije a ne slučajna epizoda ili eventualno zastranjenje, kako je dotle vladalo zvanično tumačenje. Kao reakcija na Farijasovu knjigu, u roku od svega osam meseci pojavilo se čak šest različitih publikacija koje za temu imaju Hajdegera i njegov odnos sa nacizmom. Naravno, ne treba da čudi što je odgovor apologeta bio najžešći u Francuskoj, gde je Hajdegerova misao izvršila najveći uticaj posle II svetskog rata (Sartr, Klod-Levi Štros, Fuko, Derida); takođe, valjda je samo u Francuskoj moguće da Farijas bude optužen kako “vodi staljinističke procese protiv Hajdegera”! Argumentacija Hajdegerovih branitelja išla je od potpunog negiranja činjenica i navoda iz Farijeove knjige do Deridine ocene “kako u knjizi nije izneto ništa novo što već nije odranije poznato“.

No pri tom su na svetlost dana izašle i neke zanimljive činjenice o krugu Hajdegerovih dugogodišnjih vernih poštovalaca i propagatora. U Francuskoj, Žan Bofre (Beaufret) prevodilac Hajdegerov koji je u poslednjih

trideset pet godina bezrezervno radio na promovisanju ovog filozofa (napisao je i nekoliko knjiga razgovora sa Hajdegerom), kao bivši član Pokreta otpora uživao je, razume se, puni kredibilitet, sve dok nakon njegove smrti 1982. nije otkrivena njegova prepiska sa istoričarem revizionistom Robertom Furisonom, poznatom po osporavanju Holokausta; kao i pomenuti istoričar, i Hajdegerov prevodilac je izražavao sumnju u postojanje gasnih komora i konc-logora. U Americi, posthumno je izašlo u javnost da je Pol De Man, poznati teoretičar dekonstruktivizma i jedan od glavnih propagatora Hajdegera u Sjedinjenim Državama, za vreme II svetskog rata u rodnoj Belgiji sarađivao sa okupacionim vlastima i pisao čak antisemitske članke za njihove novine. U tom svetlu, podrška Ernsta Noltea, još jednog istoričara revizioniste, ne treba nipošto da čudi. Nolte čak i ne dovodi u pitanje Hajdegerov nacistički angažman, za njega je to jedini nužan i logičan odgovor na veliku Rusku revoluciju od 1917, a time on, isto tako, pravda i Holokaust i logore: “Nije nemoguće da su nacional-socijalisti i Hitler sproveli ‘azijatsko’ delo (Holokaust) samo stoga što su sebe i svoje ljude smatrali potencijalnim ili aktuelnim žrtvama sovjetskog ‘azijatskog’ dela. Zar nije ‘arhipelag Gulag’ prethodio Aušvicu?”

No jedna od najvećih zasluga Farijasove knjige leži u tome što je obnovila interesovanje za jednu raniju studiju o Hajdegeru, napisanu na istom tragu, autora Pjera Burdijea (Bourdieu), pod naslovom *Politička ontologija Martina Hajdegera*, u kojoj autor vrši lingvističku analizu političkog govora nemačke krajnje desnice iz dvadesetih godina prošlog veka, smeštajući u taj diskurs i Hajdegerov mutni filozofski žargon. Iz njegove tekstualne analize sledi da Hajdegerov jezik prosto vrvi od mesta koja se po sebi podrazumevaju za ondašnji politički diskurs pripadnika švapske desnice. To će podstaći Johanesa Fričea (Fritsche) da 1999. ode još dalje. U studiji *Istorijska sudbina i nacional-socijalizam u Hajdegerovom Bitku i vremenu*, po njegovim rečima implicitni politički sadržaj Hajdegerovog najpoznatijeg dela *Bitak i vreme*, iako šifrirano ispisan, bio je potpuno vidan, blizak i razumljiv prvim čitaocima, generacijama desničara dvadesetih, da bi tek kasnije postao neproziran. U poređnom analizom Friče se čak prihvata dokazivanja sličnosti idioma kojim su napisani *Majn Kampf* i *Bitak i vreme*.

Ovde dolazimo i do (jedine) zajedničke tačke između ćosićevskog nacionalističkog diskursa i hajdegerovske filozofske i političke misli, koje inače nemaju ništa zajedničko i stoje daleko kao nebo i zemlja. A to što im je zajedničko jeste mesto prećutanog kao mesto skrivene istine. “Državotvorna“ Ćosićeva misao u sebi sadrži, prećutno, sliku onoga kako bi trebalo da izgleda idealni državni organizam Srbije, kao nekakvog vitalističkog entiteta što istrajava kroz istoriju, često menjajući oblik, veličinu i mesto (nešto poput džinovske, pokretne amebe) što Ćosićevi “državotvorno“ ustrojili čitaoci i bez reči, u pola nagoveštaja, u pola miga, i sami odlično shvataju (“gledamo se nemo, al’ se razumemo“). U ovom slučaju pisac i njegovi čitaoci združenim snagama vajaju oblike sanjanog carstva i iscrtavaju granice

“srpskog nacionalnog bića” (od “potkovice” do masovnih grobnica), iz knjige u knjigu, od intervjua do intervjua. Izveštavajući sa Ajhmanovog suđenja u Jerusalimu, Hana Arent je izrekla onu nadaleko poznatu frazu o “banalnosti zla”. Ali zlo nema samo jedno lice, ono je zlo upravo stoga što je spremno da se uvek ponovo javlja u nekom infamno izmenjenom, dotle neviđenom i nezamislivom vidu. Zlo nikad ne prestaje da iznenađuje, ono je neiscrpno u svojim radikalnim mogućnostima transformacije. (Da je, na primer, umesto Ajhmana bio Mengele uhapšen i da je prisustvovala njegovom suđenju, teško da bi Arentovoj ikad palo na pamet da upotrebi sintagmu o “banalnosti zla”.) Kao što ne postoji jedno zlo i jedna mogućnost zla, tako isto ne postoji jedan “nacizam”, istorijski i geografski vezan za jedno određeno mesto i neku specifičnu etničku grupu, već postoje “nacizmi i nacizmi”, beskrajna mogućnost ponavljanja raznih “nacizama”. Istorija devedesetih u Evropi je istorija srpskog nacizma, autohtonog i nepovnljivog, i nije nipošto slučajnost da je državotvorni književnik Ćosić upravo tada bio predsednik SR Jugoslavije (u razdoblju 1992-93), kada je jedan drugi državotvorni književnik (“pesnik”) imenom Radovan Karadžić krenuo u krvavo komadanje Bosne. To su valjda dva jedina književnika na svetu čije su razgovore obaveštajne službe snimile i njihove transkripte objavile na zvaničnom sajtu Međunarodnog suda pravde u Hagu; već i po tome stekli su besmrtno ime za buduća pokolenja.

U jednom od tih razgovora, kao dve groteskne emanacije beketovskih likova Didija i Estragona, Ćosić i Karadžić izmenjuju između sebe blezgarije o onome o čemu nemaju pojma: o Havelu i o srednjoevropskoj kulturi i filozofiji – dvojica razaratelja svake kulture i čitavih gradova u okvirima viševjekovne bosanske civilizacije! Prenosimo deo tog razgovora:

Estragon Karadžić: “Ovaj Havel je uništio Čehoslovačku.”

Didi Ćosić: “E taj naš kolega postade takva budaletina. Mali je bre on.”

Estragon Karadžić: “Mali je, mali čovječuljak. I vidite da ta srednjeevropska filozofija...”

Didi Ćosić: “Ništa...”

Estragon Karadžić: “Ništa nema tu šokova. To nema fundamenta uopšte.”

Za državotvornog Ćosića, koji u navedenom razgovoru tvrdi kako “istorija radi punom parom”, Češka ima dva pisca: Švejka i Kafku, (državno je ovde malko pretegnulo na račun književnog, Ćosić zaboravlja da Švejk nije pisac već književni lik), a Srednja Evropa i Kundera, to su trice i (erotske) kućine: “Taj erotizam, šta to sve znači Kundera i svo to društvo... I kad se gleda ta cela istorija i pogledaš umetnost ništa originalno ta Srednja Evropa nema.”

Erotika se za njih dvojicu davno preselila u prostorno, u otimanje prostora, a istorija u memorandume SANU i haubice i minobacače JNA. U jednom ranijem književnom razgovoru između Ćosića i Karadžića (takođe

presretnutom) Ćosić pita Karadžića nameravaju li njegove trupe uzeti Sarajevo ili Banja Luku za glavni grad.

“Nema govora, Sarajevo je glavni grad”, uzvraća Karadžić.

Ćosić: „Da, da, slušajte, je l’ se dodiruju negdje ove četiri regije?“

Karadžić: „Sve je u jednom komadu“.

Ćosić: „A povezuju se?“

Karadžić: „Povezuju se potpuno sve“.

Ćosić: „A, dobro. Muslimani i ne pokušavaju da generalizuju svoj prostor“.

Erotizirani govor ofanzivnih osvajača, koji penetrijuju prostor dugim cevima vojnog naoružanja; dovoljno je oslušnuti kojim se glagolima i sintagmama služe: „dodiruju se“, „povezuju se“, „sve u jednom komadu“. Čak i nemušta Ćosićeva upotreba izraza ‘generalizovati’ u ovom kontekstu vuče na prisilnu erotizaciju; u njegovim ustima rečenica „Muslimani i ne pokušavaju da generalizuju svoj prostor“ zvuči pre kao „ne pokušavaju da genitalizuju svoj prostor“.

Genitalizacija prostora srpstvom ili, kako bi to državotvorni Ćosić nazvao, “zamena teritorija i humano preseljenje”. U poslednjim mesecima predsednikovanja ovog državotvornog pisca otpočeoće i granatiranje i opsada Sarajeva, a njegovom rukom zacelo su potpisani neki od (zasad) zaštićenih dokumenata u Haškom tribunalu, u kojima se pominju reči kao što su: oružje, oruđe, kamioni, avioni, helikopteri, municija, granate, starešinski kadar, jer je državotvorni Ćosić, sem obaveza na predsedničkom mestu, u to vreme bio i vrhovni komandant Vojske Jugoslavije, a poznato je kako su za rat u Bosni logistika i naoružanje išli iz Beograda. Zločini tokom njegovog predsednikovanja (za koje postoje dokazi o njegovoj ličnoj odgovornosti) jesu otmica i ubistva muslimanskih civila u Sjeverinu i Štrpcu. Kad je reč o otmici putnika iz voza na stanici Štrpce, vojska i najviši državni organi bili su u posedu dokumenta u kojem je, mesec dana pre stvarne otmice, jasno stajalo tačno mesto i vreme otmice kao i ko će je izvršiti, sa čime je državotvorni pisac bio upoznat, ali ništa nije preduzeo (iako većito obuzet strepnjom). Na mestu predsednika odigraće kratku i neslavnu rolu onoga što Anglosaksonci nazivaju “*usefull idiot*” (korisni idiot), u trajanju od ravno godinu dana (jun 1992-jun 93), nakon čega će ga Milošević odbaciti kao staru krpu.

Za razliku od Hajdegera, državotvorni Ćosić danas može da računa samo na jednu liniju odbrane; na svoje “čitaoce” (od kojih ga većina nikad nije ni čitala), iliti “narod” čije je interese navodno cele spisateljske karijere zastupao. Za internacionalnu javnost Ćosić, kao umetničko ime, jednostavno ne postoji, a na ovdašnju akademsku podršku, kad je reč o kulturnim krugovima unutar zemlje, uopšte ne treba računati iz prostog razloga što kulture u Srbiji zapravo i nema, ona je davno, još pre dvadeset godina doživela potpuni slom; uostalom, ne može se sprovesti genocid, rušiti gradove i proterivati stanovništvo i, istovremeno, tvrditi kako se gaji nekakva kultura. Ono što, dakle, jedino preostaje Ćosiću to su njegovi “čitaoci” i njihovo zajedničko osećanje krivice i

onog priznatog ili nepriznatog saučesništva. Sa njim dele istu perspektivu i iste skućene vidike, a sebe svi zajedno doživljavaju kao retku, endemsku vrstu bilja u neprijateljskom okruženju Evrope – *Ramonda Serbica* (ili "cvet-feniks"): endemski autohtoni raritet koji raste samo u Srbiji. *Ramonda* je otkrio poznati srpski prirodnjak Josif Pančić 1874. godine, a za ovu biljku vezana je jedna neobićna i retka pojava: čak i potpuno sasušena, njena gomoljika u stanju je da ponovno oživi kad se zalije. Veruje se da je, upravo zahvaljujući ovoj sposobnosti, srpska ramonda preživela i poslednje ledeno doba.

Do ovog otkrića došao je ruski botanićar Pavel Černavski slučajno, stavivši 1928. godine ovu biljku u svoj herbarijum na koji se prevrnula ćaša sa vodom, koju je nespreno zakaćio rukom, da bi nekoliko dana nakon toga zaćuđeni ruski prirodnjak primetio kako je potpuno suva biljka procvetala, isteravši čak i jedan pupoljak iz tanušnog stabla. Ovo slučajno ali važno otkriće još te iste godine objavljeno je u Ruskom botanićkom Źurnalu.

Dragan Őtavljanin

Resetovanje odnosa SAD - RUSIJA

„Ućinićemo vam nešto grozno, lišićemo vas neprijatelja”, Georgij Arbatov, jedan od vodećih sovjetskih poznavalaca SAD, tokom susreta sedamdesetih godina sa amerićkim sagovornicima.

Na odnose Rusije i Zapada mogu uticati i dva nova momenta.

Prvi je svetska ekonomska kriza, najdublja od Velike depresije krajem dvadesetih. S obzirom da je jedna od posledica krize oštar pad cena energenata (koje su se, doduše, u poslednje vreme delimićno oporavile), glavnog izvoznog artikla Rusije, ona je drastićno pogođena. Dmitrij Medvedev je optužio SAD, istakavši da je njihov „ekonomski egoizam” doprineo ekonomskoj krizi.¹ Ekonomske teškoće mogu ne samo da potkrešu međunarodne ambicije Rusije, već i da izazovu ozbiljne unutrašnje probleme s obzirom da su mnogi građani do juće lojalni Putinu, sve nezadovoljniji zbog raznih drŹavnih davanja, što potvrđuju i ućestali štrajkovi. Istovremeno, ako propaganda Kremlja uspe da ih ubedi da je za njihove nevolje kriv Zapad, obićni ruski građani mogu postati još veći nacionalisti.

Takođe, s obzirom da su odnosi između Moskve i Vašingtona u vreme administracije DŹordŹa Buša pali na najniži nivo od završetka Hladnog rata, postoji umerena nada da će izborom Baraka Obame za novog predsednika SAD makar delimićno biti normalizovani.

Medvedev je povodom pobede Obame naglasio: „Mi nemamo problem sa amerićkim narodom i nadamo se da

¹ „Russia Seeks Security Pact”, *Independent*, October 10, 2008, <http://www.independent.co.uk/news/world/politics/russia-seeks-security-pact-955506.html>

će naši partneri u novoj administraciji SAD napraviti takav izbor koji će ići u prilog (poboljšanja) sveobuhvatnih odnosa s Rusijom”.²

Samo dan pošto je Obama pobedio, Medvedev ga prilikom obraćanja naciji nije pomenuo niti mu ćestitao. To je protumaćeno kao testiranje novog šefa Bele kuće i nagoveštavalo da će oštar ton, karakteristićan za rusko-amerićeke odnose proteklih godina – biti nastavljen.

U međuvremenu, Obama je u sklopu svoje nove spoljne politike najavio „resetovanje” odnosa s Rusijom, što je u Moskvi doćekano sa određenim optimizmom.³

Tokom prvog susreta s Medvedevom 1. aprila 2009. u Londonu, Obama je ocenio da postoji „odlićna mogućnost da resetujemo odnose između SAD i Rusije o mnogim pitanjima, od nuklearnog oruŹja i proliferacije, situacije u Avganistanu i Pakistanu, kako da pristupimo Iranu, Bliskom istoku, zatim komercijalne veze između dve zemlje, kako da rešavamo finansijsku krizu koja je veliko opterećenje za ekonomije svih zemalja širom sveta”.⁴

SAD i Rusija imaju slićne pozicije o nekoliko pitanja, ukljućujući smanjenje nuklearnog oruŹja ubeđivanje Irana i Severne Koreje da odustanu od nuklearnih ambicija.

Ostale su razlike o Gruziji, taćnije Obama i Medvedev su priznali da se ne slažu o uzrocima i odgovornosti za rat u avgustu 2008, zatim da li SAD treba da instaliraju antiraketni štit u centralnoj Evropi, da li zemlje koje su nekad bile u sovjetskoj zoni uticaja mogu da postanu ćlanice NATO-a.

S obzirom da su obojica pravnici i slićnih godina – prema mnogim ocenama, Obama i Medvedev dele „zajednićki jezik”. Istina, tokom ovog susreta Obama je pitao za slućaj premlaćivanja aktiviste za ljudska prava u Moskvi dan ranije, što je iznenadilo ruskog predsednika, s obzirom da je i DŹordŹ Buš odavno prestao da postavlja ta pitanja.⁵

Dejvid Sater (David Satter), autor knjige „Darkness at

² „Russia Cool On Obama, But Eager To Set New Ground rules In ties With U.S.”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, November 5, 2008,

http://www.rferl.org/content/Russia_Cool_On_Obama_But_Eager_To_Set_New_Ground_Rules_In_US_Ties/1338692.html

³ Na konferenciji o bezbednosti u Minhenu poćetkom februara 2009. potpredsednik SAD DŹozef Bajden najavio je „resetovanje” odnosa između SAD i Rusije, ali je rekao da se osnovne premise politike Vašingtona neće menjati. Videti u: Ahto Lobjakas, „What Did Biden Really Say In Munich?”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, February 10, 2009, http://www.rferl.org/content/What_Did_Biden_Really_Say_In_Munich/1490621.html

⁴ Andrew F. Tully, „Russian Foreign Minister In Washington Looks To 'Reset' Ties”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, May 8, 2009, http://www.rferl.org/content/Russian_Foreign_Minister_In_Washington_Looks_To_Reset_Ties/1624197.html

⁵ Stephen Sestanovich, „Cold War Leftovers”, *New York Times*, May 19, 2009, http://www.nytimes.com/2009/05/20/opinion/20sestanovich.html?_r=1

Dawn: The Rise of the Russian Criminal State”, smatra da je kontraproduktivno pokušavati da se odnosi između Rusije i SAD poboljšaju personalizacijom odnosa lidera dve zemlje. On je u tekstu u magazinu „Forbs” upozorio Obama da ne bi bio dobar potez da bilo kog ruskog lidera tretira „kao prijatelja”.⁶

Ruski i američki lideri odavno promovišu lične veze. Ričard Nikson je povlađivao strasti Leonida Brežnjeva za automobilima pa mu je poklonio „linkoln kontinental”. Bil Klinton i Boris Jeljcin javno su se oslovljavali ličnim imenom. Klinton je grlio Jeljcina, a Buš je svojevremeno izjavio da je „pronikao u dušu” Putina, ali na kraju njihovog mandata odnosi dve zemlje postajali su sve zategnutiji a vrhunac je bila ruska intervencija u Gruziji. Obama želi da „resetuje” odnose s Rusijom. Medvedev je pohvalio američkog predsednika, nazvavši ga svojim „novim drugom”. Ali, analitičari naglašavaju da Moskva i dalje vidi Vašington kao protivnika (i obrnuto) i da obe strane imaju dijametralno različite interese u mnogim pitanjima.⁷

Uprkos znacima otopoljavanja odnosa, ostale su razlike, pa i nepoverenje. Više je napetosti nego zajedničkog u odnosima Rusije i SAD. Jevgenij Volk iz Heritidž fondacije u Moskvi smatra da ne zavisi sve od Obame i Medvedeva, već i elita u dve zemlje.⁸

Nikolas Gvozdev ukazuje na dijametralno različite poglede Rusije i SAD na prostor Evroazije. „Jedna strana mora ići na kompromis po bilo kom pitanju. Ne možete se samo pomiriti tako što ćete se slikati zajedno. Moramo priznati da postoji temeljno neslaganje, a ne samo nesporazum, o nekim ključnim pitanjima”.⁹

Direktor programa za Rusiju i Evroaziju u Centru za strateške i međunarodne studije u Vašingtonu Endrju Kučins (Andrew Kuchins) smatra da Obamin izbor i ekonomska kriza mogu da uslove promene u pristupu Moskve. „Stiče se utisak da je u poslednjih nekoliko godina Rusija precenjivala svoju moć i slabosti SAD. Ne znamo koliko će dugo da traje ova ekonomska kriza, ali ona će primorati (Rusiju) da se okrene strukturalnim ekonomskim refomama i da ublaži najratobornije delove

⁶ Videti u: Brian Whitmore, „Obama And The Russians Need Each Other To Solve Key Problems”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, January 15, 2009, http://www.rferl.org/content/Obama_And_The_Russians/1370527.html

⁷ Brian Whitmore, „After Glow Of Obama’s Foreign Trip, Tough Choices Remain”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, April 10, 2009, http://www.rferl.org/content/After_Glow_Of_Obamas_Foreign_Trip_Tough_Choices_Remain/1606509.html

⁸ Brian Whitmore, „Medvedev, Obama Accent The Positive In First Meeting”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, April 1, 2009, http://www.rferl.org/content/Moscow_Washington_Try_To_Lead_By_Example_On_Arms_Control/1566069.html

⁹ Brian Whitmore, „After Glow Of Obama’s Foreign Trip, Tough Choices Remain”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, April 10, 2009, http://www.rferl.org/content/After_Glow_Of_Obamas_Foreign_Trip_Tough_Choices_Remain/1606509.html

svoje spoljne politike. Stoga smatram da je to šansa za novu (Obaminu) administraciju”.¹⁰

Pregovori o smanjenju naoružanja

Odmah po izboru Baraka Obame za predsednika SAD početkom novembra 2008, Moskva je zapretila da će razmestiti rakete u svojoj enklavi u Kalinjingradu. Medvedev je u obraćanju naciji 5. novembra poručio da će Rusija „razmestiti ’Iskander’ rakete u oblast Kalinjingrada da bismo neutralisali američki raketni odbrambeni sistem”.¹¹ Moskva je kasnije izrazila spremnost da preispita odnose sa SAD radi prevazilaženja nesuglasica.

Portparol NATO-a Robert Pšćel (Pszczel) poručio je da će, ako Rusija sprovede taj plan, to ozbiljno dovesti u pitanje „postojeće aranžmane o kontroli naoružanja koji su važni za evropsku bezbednost”.¹²

Posthladnoratovski okvir za kontrolu naoružanja prilično je pogoršan povlačenjem SAD iz Ugovora o antibalističkim raketama (ABM) 2001. Kao odgovor, Rusija se povukla iz START II, tako da i dalje primenjuje prethodni sporazum START I, koji ističe krajem 2009.

Moskva je 2007. suspendovala primenu Ugovora o konvencionalnim snagama u Evropi koji ograničava konvencionalno naoružanje i snage između Atlantika i Urala. Iste godine, ruski oficiri javno su doveli u pitanje Ugovor o nuklearnim snagama srednjeg dometa (INFT).

Na vrhuncu Hladnog rata 1986, SAD i Sovjetski Savez imali su 70.000 komada nuklearnog oružja, sada 26.000.

Rusija je od 1990. smanjila 70 odsto broj nuklearnih glava na interkontinentalnim balističkim raketama, koje su činile okosnicu njenog nuklearnog arsenala. Takođe, SAD su prepolovile strateške nuklearne snage raspoređene na podmornicama.¹³ Još dramatičnije je smanjeno konvencionalno naoružanje. Broj američkih tenkova u Evropi smanjen je sa 5.000 na 130, Nemačka je sama eliminisala 5.000 tenkova, Rusija više od 4.000, Češka, Mađarska, Poljska i Ukrajina – ukupno više od 8.000 tenkova. Stiven Sestanovič ističe da je „na kraju

¹⁰ Diasy Sindelar, „Year In Review: Was 2008 The Year russia Peaked?”, *RFE/RL*, January 3, 2009, http://www.rferl.org/content/Was_This_The_Year_That_Russia_Peaked/1366027.html

¹¹ Nove ruske rakete „Iskander” imaju domet od oko 500 kilometara. Ugovor INFT koji su SAD i SSSR potpisali 1987. zabranjuje korišćenje zemaljskih krstarećih i balističkih raketa dometa od 500 do 5.500 kilometara. Pretnja raketama srednjeg dometa smatrana je najviše destabilizatorskim aspektom Hladnog rata. Videti u: Ahto Lobjakas, „NATO Says Russian Missile Deployment Threatens Arms-Control Effects”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, November 6, 2008, http://www.rferl.org/content/NATO_Says_Russian_Missile_Deployment_Threatens_ArmsControl_Efforts/1339015.html

¹² *Ibid.*

¹³ Stephen Sestanovich, „What Has Moscow Done?: Rebuilding U.S.-Russian Relations”, *Foreign Affairs*, Vol. 87, No. 6, November/December 2008, p. 18., <http://www.foreignaffairs.org/20081001faessay87602/stephen-sestanovich/what-has-moscow-done.html>

tog procesa, vojni balans između Rusije i SAD bio najmirniji ugaio njihovih odnosa".¹⁴

Obama i Medvedev dogovorili su se tokom prvog susreta da do kraja godine bude napravljen novi sporazum o strateškoj kontroli naoružanja. Zapravo, osim ovog dokumenta, koji je u interesu obeju strana, nejasno je o kojim pitanjima se Moskva i Vašington mogu saglasiti.¹⁵

Rusija i SAD sada imaju po 5.000 nuklearnih glava. U skladu sa sporazumom START, nuklearni arsenal je smanjen za po 10.000. Obama predlaže da prema novom ugovoru, pošto postojeći ističe krajem ove godine, svaka strana ima samo po hiljadu nuklearnih glava.¹⁶

Obama se tokom samita EU-SAD u Pragu u aprilu založio za svet bez nuklearnog oružja.¹⁷

U pregovorima SAD i Rusije, koji su u međuvremenu počeli, ključno pitanje je hoće li Bela kuća odustati od razmeštanja protivraketnog štita u Poljskoj i Češkoj. Ukoliko se Vašington i Moskva o tome saglase, neće biti veliki problem dogovor o broju nuklearnih glava. I SAD i Rusija zainteresovane su za smanjenje broja atomskih glava, jer je njihovo održavanje skupo. Istovremeno, Rusija želi da se, smanjenjem broja atomskih glava, trka u naoružanju ne premesti u oblast razvoja visokopreciznog oružja, koje neće imati nuklearne glave, ali je veoma opasno. Moskva posebno insistira da se do potpisivanja novog sporazuma utvrdi i način provere dogovorenog. Do sada su Rusi uništavali svoje bojeve glave, dok su ih Amerikanci skidali i skladištili.

Koristan neprijatelj ili potencijalni partner

Ključni problem u odnosima Rusije i SAD je „vrednosni jaz”. Tako bivši ambasador SAD u Moskvi Aleksander Veršbau (Alexander Vershbow) smatra da dve strane saraduju efikasno u rešavanju praktičnih problema, ali se razlikuju u pitanjima kao što su vlada-vina prava i jačanje demokratskih institucija.¹⁸

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Brian Whitmore, „After Glow Of Obama’s Foreign Trip, Tough Choices Remain”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, April 10, 2009, http://www.rferl.org/content/After_Glow_Of_Obamas_Foreign_Trip_Tough_Choices_Remain/1606509.html

¹⁶ „Re-engaging Russia”, *Times*, February 4, 2009, http://www.timesonline.co.uk/tol/comment/leading_article/article5654330.ece

¹⁷ Kathleen Moore, Brian Whitmore, „Obama, In Prague, Calls For Elimination Of Nuclear Weapons”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, April 5, 2009, http://www.rferl.org/content/Obama_Calls_For_Elimination_Of_Nuclear_Weapons_In_Prague_Speech/1602285.html

¹⁸ Stephen Sestanovich, „What Has Moscow Done?: Rebuilding U.S.-Russian Relations”, *Foreign Affairs*, Vol. 87, No. 6, November/December 2008, p. 12, <http://www.foreignaffairs.org/20081001faessay87602/stephen-sestanovich/what-has-moscow-done.html>

Osim vrednosnog jaza koji izaziva sukobe, politički konflikt sam po sebi je važan kao sredstvo za ostvarivanje drugih ciljeva. Istorija je prepuna takvih primera. Tako ruski ekspert Andrej Pjontkovski smatra da će biti izneverena očekivanja SAD o boljoj saradnji s Rusijom. „Postoji još jedan ozbiljan faktor: ruska domaća politika. Imajući u vidu duboku ekonomsku krizu i rastuće socijalne napetosti – Putinov režim ne može sebi dozvoliti luksuz da se odrekne tako značajnog neprijatelja kao što su Sjedinjene Države”.¹⁹

Dakle, postojanje spoljašnjeg ili bilo kog „neprijatelja” omogućava mobilizaciju oko određenog političkog projekta i potiskivanje potencijalne opozicije. To je karakteristično za autoritarna društva, ali ni demokratska nisu potpuno imuna. U tom smislu francuski akademik Fransoa Haizburg (Francois Heisbourg), autor knjige „Kraj Zapada”, smatra da tradicionalni koncept Zapada koji čine SAD i Evropa, pripada prošlosti. „Postoji snažan element paradoksa. Jedino što može obnoviti Zapad jeste rusko delovanje protiv njega... NATO je izgubio smisao svog postojanja. Rusi su stvorili situaciju koja daje NATO-u ponovo smisao postojanja (*raison d’etre*): da zaustavi Rusiju”.²⁰

Istovremeno, Rusija ima suštinske interese koji se podudaraju sa zapadnim. Globalna trgovina, stabilno evropsko tržište za naftu i gas, otpor islamskom terorizmu, izbegavanje oružanih sukoba, investiranje u modernizaciju.

To ističe i premijer Vladimir Putin. „Imamo mnogo zajedničkih problema koje jedino zajedno možemo da rešimo: terorizam, globalno zagrevanje, zarazne bolesti, regionalne krize”.²¹

Ni Rusija ne želi da vidi nuklearno naoružani Iran i Severnu Koreju, ne želi ni da teroristi prigrabe nuklearno oružje, kao ni povratak talibana na vlast u Avganistanu.

Rusija, međutim, nema iste prioritete u delovanju prema Iranu kao SAD. Ona ima dobre odnose sa Islamskom republikom oko 30 godina. Teheran je njen važan trgovinski partner i ne teži podsticanju islamskog ekstremizma u Rusiji.

Treba podsetiti da ni SAD nisu blagonaklono gledale kad je Indija postala nuklearna sila, ali to nije bio odlučujuće za odnos prema ovoj zemlji.²²

Obama je tokom februara 2009. u pismu Medvedevu najavio mogućnost da SAD odustanu od instaliranja anti-

¹⁹ Videti u: Robert Coalson, „Senior U.S. Delegations Hope To ‘Reset’ U.S.-Russia Relations”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, March 20, 2009, http://www.rferl.org/content/Senior_US_Delegations_Hope_To_Reset_US_Russia_Relations/1514015.html

²⁰ Sebastian Rotella, „Russia Could Help Unite a Drifting West”, *Los Angeles Times*, August 25, 2008.

²¹ Anatol Lieven, „United Moscow”, *National Interest*, September 19, 2008, <http://www.nationalinterest.org/Article.aspx?id=19906>

²² Gary Hart and Dimitri K. Simes, „The Road to Moscow”, *National Interest*, April 26, 2009, <http://www.nationalinterest.org/Article.aspx?id=21308>

raketnog štita ukoliko Rusija pomogne u suzbijanju iranskog nuklearnog programa. Zapad pridaje veliki značaj tome da li će Moskva prodati Iranu moćne protivraketne sisteme S-300, čemu se Izrael žestoko protivi.

Direktor moskovskog ureda Karnegijeve fondacije Jevgenij Volk smatra da je angažman Rusije u Iranu koristan za nju i ekonomski i politički i zato je teško očekivati da u potpunosti podrži politiku SAD prema Teheranu. „Nuklearna saradnja sa Iranom veoma je profitabilna za Rusiju i politički i ekonomski. Učešće Rusije u iranskom nuklearnom programu omogućava izdržavanje mnogih u ruskoj nuklearnoj industriji koji su zabrinuti zbog krize. Politički, Rusija je zainteresovana za saradnju sa Iranom kako bi ograničila američki uticaj u centralnoj Aziji”.²³

Pravi test biće Istočna Evropa. Obama je za sada dobio poverenje Moskve, jer ne žuri s razmeštanjem antiraketnog štita i prijemom Ukrajine i Gruzije u NATO. To nije tako težak ustupak za SAD, jer ih ne košta mnogo.

Antiraketni štiti nije tehnički spreman za instaliranje, a Gruzija i Ukrajina su daleko od ispunjavanja uslova za članstvo.

Pitanje je, međutim, da li je to dovoljno Moskvi. Prema rečima direktora Instituta za SAD i Kanadu pri Ruskoj Akademiji nauka Sergeja Rogova, „Obama ne može formalno da odbaci širenje NATO ili (razmeštanje) antiraketnog štita, iako ne potencira ni jedno od tih pitanja. Veoma je važno da li Rusija može da prihvati ovu neizvesnost”.²⁴

U međuvremenu, dvadesetak bivših lidera zemalja Centralne i Istočne Evrope zatražilo je od Obame da ne zaboravi njihove interese u nastojanjima da poboljša odnose s Rusijom. Potpisnici pisma, među njima i bivši češki i poljski predsednici, Vaclav Havel i Leh Valensa, upozoravaju na moguću štetu ukoliko SAD ne podignu antiraketni štiti u Evropi.²⁵

Potpredsednik SAD Džo Bajden nastojao je tokom posete Ukrajini i Gruziji u julu 2009. da uveri te dve, kao i ostale istočnoevropske zemlje, da namera Vašingtona da poboljša odnose s Rusijom neće biti na njihovu štetu.²⁶

²³ Brian Whitmore, „U.S. Offers To Abandon Missile-Defense Plans”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, March 3, 2009, http://www.rferl.org/content/US_Offers_To_Abandon_Missile_Defense_Plans/1503189.html

²⁴ Videti u: Stefan Wagstyl, „Foreign policy: A pragmatic relationship forged with US”, *Financial Times*, April 14, 2009, http://www.ft.com/cms/s/0/1034fc48-27ce-11de-9b77-00144feabdc0,dwp_uuid=f3d89164-27d1-11de-9b77-00144feabdc0.html

²⁵ Vanessa Gera, „East Europeans Nervous as U.S. Courts Russia”, *Moscow Times*, July 17, 2009, <http://www.moscowtimes.ru/article/1010/42/379585.htm>

²⁶ Bajden je rekao u Kijevu da „resetovanje” odnosa SAD i Rusije ne samo da neće biti na štetu Ukrajine, već joj može i koristiti. On je dodao da Vašington podržava pravo i ambiciju Ukrajine da se pridruži NATO-u i njenu slobodu da sama izabere saveznike.

„Ako izaberete da budete deo evroatlantskih integracija, u šta ja

Veoma bitno pitanje je i predlog Rusije o novom ugovoru o evropskoj bezbednosti. Moskva nastoji da time ograniči pravo država da se pridružuju vojnim savezima, što je neprikriven napor da trajno bude sprečeno širenje NATO-a.

SAD i EU neće priznati pravo Rusije na sferu uticaja na prostoru bivšeg SSSR. Ministar inostranih poslova Sergej Lavrov nastoji da relativizuje prošlogodišnju izjavu Medvedeva o „privilegovanim interesima” Rusije u svom susedstvu. No, ponašanje Moskve ukazuje na njenu težnju da ima dominantnu ulogu u regionu.

Dmitrij Trenin, pak, smatra da je „američko-ruski detant ozbiljan ali plitak”.²⁷ Reagujući na mišljenja na Zapadu da je vreme za preispitivanje teze o važnosti saradnje Rusije kad je reč o Iranu, stabilnosti Balkana i borbi protiv terorizma, Edvard Lukas je upozorio da su takvi stavovi „besmisleni i uvredljivi”. „Rusija je zemlja koja čini trećinu stanovništva EU i šestinu EU i SAD. Ruski bruto društveni proizvod (BDP) od hiljadu milijardi dolara iznosi svega desetinu tog bogatstva u EU. Potpuna je zabluda da je Rusija u situaciji da kinji EU. Mi samo mislimo da je to tako zato što smo se navikli na sposobnost Moskve da koristi kinjenje i blefiranje u kombinaciji s veštom politikom zavadi pa vladaj – tako da na kraju smatramo da su oni jaki a mi slabi. Oni to nisu. Amerika može da potopi rusku mornaricu za 10 minuta, ako to želi”.²⁸

I analitičar iz Moskve Aleksandar Golc smatra da Rusija nije toliko bitna za SAD. U fokusu su Irak (kako da izađu iz njega), Iran (kako da postignu sporazum), Avganistan (kako da pobede talibane).²⁹ Naravno, u

verujem, snažno ćemo vas podržati. Mi ne priznajemo, želim to da ponovim, nikakve sfere uticaja. Takođe ne priznajemo bilo kome pravo da vama ili bilo kojoj drugoj zemlji diktira kojim ćete savezima pripadati ili kakve ćete bilateralne odnose imati”, kazao je Bajden.

Videti u: Brian Whitmore, „U.S. Vice President Biden Says 'Reset' Will Not Come At Ukraine's Expense”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, July 22, 2009, http://www.rferl.org/content/US_Vice_President_Biden_Kicks_Off_UkraineGeorgia_Tour/1781823.html

Bajden je predočio vlastima u Gruziji važnost slobode medija i demokratije. On je zatražio od Rusije da povuče trupe iz Južne Osetije i Abhazije, ali upozorio je i zvanični Tbilisi da odustane od bilo kakvog pokušaja da silom povрати te dve separatističke oblasti.

Videti u: Jonathan Beale, „Joe Biden's tough love diplomacy”, *BBC News*, July 24, 2009, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/8168063.stm>

²⁷ Stefan Wagstyl, „Foreign policy: A pragmatic relationship forged with US”, *Financial Times*, April 14, 2009, http://www.ft.com/cms/s/0/1034fc48-27ce-11de-9b77-00144feabdc0,dwp_uuid=f3d89164-27d1-11de-9b77-00144feabdc0.html

²⁸ „Is This A New Cold War?”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, August 27, 2008, http://www.rferl.org/content/Interview_New_Cold_War/1194282.html

²⁹ Aleksandr Golts, „Restarting U.S.-Russia Relations Will Take More Than Pushing A Button”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, February 28, 2009, http://www.rferl.org/content/Restarting_US_Russia_Relations_More_Than_Pushing_Button/1500909.html

središtu je Kina. U tom smislu nije slučajno što je nova državna sekretarka Hilari Klinton po imenovanju najpre posetila Peking. Ona je istakla da se prioriteti SAD u odnosima s drugim zemljama svode na tri D: odbrana (defense) diplomatija (diplomacy) i razvoj (development).³⁰ Nije pomenula četvrto D – demokratiju. To se može tumačiti i kao izvestan ustupak, pa i pobeda Kine i Rusije čija je politika prepoznatljiva po insistiranju na nemešanju u poslove drugih zemalja, zalažući se za „suverenu demokratiju”.

I drugi analitičar iz Moskve Fjodor Lukjanov smatra da Rusija stoji nisko na listi američkih prioriteta. „Međutim, Rusija je veoma važna kao instrument za pitanja koja su veoma visoko na listi (američkih) prioriteta”.³¹

Jedan od problema u odnosima Rusije i SAD su i pogrešne percepcije jedne strane o drugoj. Tako Robert Lengvold ističe da mnogo Amerikanaca pogrešno veruje da su ruski lideri nepovratno antidemokratski opredeljeni i skloni zastrašivanju susednih zemalja, ucenjivanju Evropljana i izazivanju problema u odnosima sa SAD.³² Istovremeno, po njegovom mišljenju, iako Medvedev želi bolje i konstruktivnije odnose s Vašingtonom, Kremlj je nepopustljiv kad su u pitanju njegovi ciljevi. U Rusiji je godinama pothranjivana sumnja da što god SAD čine – sračunato je da je oslabe. „Ruski lideri opravdano traže da budu tretirani ravnopravno, da dobiju realno mesto u razmatranju važnih međunarodnih pitanja, kao i da im se omogući da sami (bez mešanja) definišu svoje nacionalne interese. Međutim, ruski lideri nisu spremni da tretiraju svoje susede kao jednake ili da poštuju njihovu nezavisnu poziciju”, smatra Lengvold.³³

Mnogi autori smatraju da rusku spoljnu politiku još treba posmatrati kroz prizmu binarnih odnosa Moskve i Vašingtona opterećenih nerazrešivim protivrečnostima. Tačno je da su pogoršani odnosi Rusije i Zapada, naročito tokom drugog Putinovog mandata, pre svega zbog nerešenih pitanja kontrole naoružanja i proširenja NATO-a. Derek Aver, međutim, ističe da bi pažljiva analiza pokazala da je međunarodna situacija mnogo složenija i da odnosi Rusije i Zapada nisu više ključna osovina globalne politike. „Na primer, neizvesnost o budućnosti globalnog političkog i ekonomskog upravljanja, sve dublje rezerve na različitim nivoima prema liderstvu SAD i partnerstvu SAD i Evrope, uključujući sumnju u kapacitet EU da uspostavi zajedničku spoljnu politiku. Javlja se i novi bezbednosni izazovi koji u

³⁰ *Ibid.*

³¹ Stefan Wagstyl, „Foreign policy: A pragmatic relationship forged with US”, *Financial Times*, April 14, 2009, http://www.ft.com/cms/s/0/1034fc48-27ce-11de-9b77-00144feabdc0,dwp_uuid=f3d89164-27d1-11de-9b77-00144feabdc0.html

³² Robert Legvold, „The Russia File”, *Foreign Affairs*, July/August 2009, <http://www.foreignaffairs.com/articles/65154/robert-legvold/the-russia-file>

³³ *Ibid.*

kombinaciji s dubokim razlikama kako treba ustrojiti međunarodni sistem čini sadašnje globalno okruženje mnogo složenijim i fluidnijim”.³⁴

Bivši američki državni sekretar Henri Kisindžer rekao je svom biografu Alisteru Hornu da je tokom susreta u Moskvi predočio Vladimiru Putinu da glavna pretnja po budućnost Rusije dolazi s nestabilnih granica sa Kinom i od islama i da SAD mogu biti prirodni partner. „Vladar svih Rusa je ustao od svog stola, prišao Kisindžeru i zagrlio ga”.³⁵

On smatra da na Rusiju mora da se gleda „ne kao (na) stalnu pretnju već (kao na) potencijalnog partnera”. „U 1983, kada je sovjetska avijacija oborila južnokorejski putnički avion koji je ušao u sovjetski vazdušni prostor, SAD su odlučno pozvale ostale zemlje da joj se pridruže u žestokoj osudi. Međutim, predsednik Ronald Regan je naredio našoj delegaciji da se vrati za konferencijski sto u Ženevu gde se pregovaralo o ograničenju naoružanja. Snaga i diplomatija su išli korak uz korak”.³⁶ Dakle, prema mnogim mišljenjima, Rusiju bi trebalo angažovati, uključiti a ne izolovati.

Bivši američki državni sekretar Džejms Bejker naglašava da je „u interesu sveta da ove dve zemlje (SAD i Rusija – D.Š.), koje poseduju 95 odsto nuklearnog oružja na planeti, uspostave najbolje moguće odnose”.³⁷

Hart-Hagel komisija, koju predvode bivši demokratski senator Geri Hart i nekadašnji republikanski senator Čak Hagel, ističe u izveštaju da SAD i Rusija treba da se usredsrede na zajedničke interese kao što su iranski nuklearni program, jačanje međunarodnog režima u cilju sprečavanja proliferacije, stabilizaciju Avganistana i smanjenje strateškog i taktičkog nuklearnog oružja. Ona se takođe zalaže za smanjivanje napetosti uvažavanjem činjenice da „ni Ukrajina niti Gruzija nisu spremne za članstvo u NATO” i zauzimanje „drugačijeg stava na razmeštanje antiraketnog štita u Poljskoj i Češkoj Republici”.³⁸

³⁴ Derek Averre, „Russian Foreign Policy and the Global Political Environment”, *Problems of Post-Communism*, Vol. 55, No. 5, September/October 2008, p. 29.

³⁵ Kisindžer kaže sa osmehom da je jedini Amerikanac koga je Brežnjevi tokom sedamdesetih poljubio u usta. Videti u: Alistair Horne, „We mistake the Mood In Russia At Our Peril”, *Independent*, August 13, 2008, <http://www.independent.co.uk/opinion/commentators/alistair-horne-we-mistake-the-mood-in-russia-at-our-peril-892819.html>

³⁶ Henry A. Kissinger and George P. Shultz, „Building On Common Ground With Russia”, *Washington Post*, October 8, 2008, A19, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2008/10/07/AR2008100702439.html>

³⁷ Robert Coalson, „Senior U.S. Delegations Hope To 'Reset' U.S.-Russia Relations”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, March 20, 2009, http://www.rferl.org/content/Senior_US_Delegations_Hope_To_Reset_US_Russia_Relations/1514015.html

³⁸ *Ibid.*

Neće, međutim, biti lako ispraviti sve greške Bušove spoljne politike. Tako Farid Zakarija povodom spora o antiraketnom štitu u Češkoj i Poljskoj navodi stav jednog eksperta da je reč o „sistemu koji neće funkcionisati, protiv pretnje koja ne postoji, plaćen novcem koji nemamo”.³⁹

Prema mišljenju Zakarije, problem američke spoljne politike seže dalje od Džordža Buša. „On uključuje establišment u Vašingtonu koji se oseća komforno u demonstriranju američke hegemonije i tretira kompromis kao izdaju a pregovore kao povlađivanje. Ostale zemlje nemaju sopstvene legitimne interese – ruski zahtevi su po definiciji neprihvatljivi. Jedini način na koji se SAD odnose prema drugim zemljama jeste ispostavljanje serije maksimalističkih zahteva. To nije spoljna politika, već imperijalna i nije verovatno da može funkcionisati u današnjem svetu”.⁴⁰

Zbog toga je neophodno da SAD prvi put posle Hladnog rata preispitaju pristup Rusiji. Dosadašnja formula da Vašington mora da saraduje s Moskvom kad je moguće i da odlučno reaguje, uzvrat, kad je nužno – više nije zadovoljavajuća. Bivši američki ambasador za prostor Sovjetskog Saveza Stiven Sestanovič ističe da je sada glavni zadatak za kreatore američke politike da pronađu ravnotežu između saradnje i odlučnog reagovanja prema Rusiji – između selektivnog uključivanja i selektivnog ograničavanja.⁴¹

Novi Hladni rat?

Bez obzira na Obamine napore da „resetuje” odnose s Rusijom, i dalje postoje strukturalni uslovi za sukobe velikih sila na Kavkazu. Krimski rat u 19. veku izbio je jer Rusija nije mogla da zaštiti verska prava pravoslavne sabraće a da pritom ne bude doživljena kao revizionistička sila.⁴² Prema Andreju Cigankovu, ravnoteža moći u Evropi i danas je u istoj meri nesigurna. Rusija ne može da zanemari interese oblasti koje je dugo podržavala. Takođe, Kremlj smatra da su njegovi interesi ugroženi širenjem NATO-a i naporima Zapada da koridori energije iz kaspijskog basena zaobiđu rusku

³⁹ Fareed Zakaria, „Why Washington Worries”, *Newsweek*, March 14, 2009, <http://www.newsweek.com/id/189240>

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ Stephen Sestanovich, „What Has Moscow Done?: Rebuilding U.S.-Russian Relations”, *Foreign Affairs*, Vol. 87, No. 6, November/December 2008, p. 13, <http://www.foreignaffairs.org/20081001faessay87602/stephen-sestanovich/what-has-moscow-done.html>

⁴² U odgovoru na odluku turskog sultana da dodeli dodatna prava rimokatoličkim podanicima, ruski car Nikolaj je zatražio da budu priznata i prava miliona pravoslavaca u Otomaskom carstvu. Pošto njegova misija u Istanbulu nije uspela, ruski car je podigao ulog okupiravši Moldaviju i Vlašku. Strahujući da je cilj Rusije da raspoređi Tursku i ojača svoju ionako snažnu poziciju u Evropi, Francuska i Britanija su insistirale na povlačenju Rusije i ušle u rat (Krimski od 1853. do 1856, u kome je Rusija poražena).

teritoriju. „Na kraju, mnogi na Zapadu dele rusofobski stav britanskog lorda Palmerstona, gledajući na rusku slabost kao ključnu za afirmaciju američkih i evropskih interesa u ovom regionu. Kavkaz je u velikoj meri militarizovan. Gruzija i dalje odbija da potpiše sporazum s Južnom Osetijom i Abhazijom o odricanju od upotrebe sile”, ističe Cigankov.⁴³

Uprkos nastojanjima da se „resetuju odnosi”, ruski predsednik Medvedev je u proleće 2009. najavio jačanje strateških snaga navodeći kao opravdanje pretnju NATO-a. „Pretnja od lokalnih sukoba i međunarodnog terorizma još postoji. NATO nastavlja s pokušajima da proširi svoju vojnu infrastrukturu blizu granica naše zemlje. Sve to zahteva kvalitativnu modernizaciju naših oružanih snaga, dajući im novi, moderni oblik”.⁴⁴

Medvedev je odmah posle avgustovskog rata s Gruzijom izjavio da se „mi ničega ne bojimo, uključujući mogućnosti novog Hladnog rata. Rusija je država koja mora da osigura sopstvene interese duž cele svoje granice”.⁴⁵

Rusija i Zapad treba da utvrde pravila za 21. vek. Šef britanske diplomatije Dejvid Miliband i ostali zapadni političari kritikuju pominjanje povratka na geopolitiku s bečkog Kongresa 1815. posle Napoleonovih ratova, na kojem je Evropa podeljena na sfere uticaja između imperija i nacija. Kristofer Mejer, međutim, ističe da, „oni možda zaboravljaju da je to što je dogovoreno u Beču držalo na distanci skoro čitav vek Evropu od velikog rata”.⁴⁶

Dakle, da li postoji opasnost novog Hladnog rata, koga je skoro pola veka posle Drugog svetskog rata karakterisala ideološka, blokovska podela sveta, ali je ipak izbegnut novi planetarni sukob? Edvard Lukas kaže da je Zapad izgubio novi Hladni rat a da nije primetio ni da je počeo. „Problem je u tome što velike evropske zemlje zaista ne žele da 'prevrnu čamac' (dovedu u pitanje sadašnju situaciju). Dakle - Italija, Nemačka, Francuska, Španija, Holandija – ne mislim da su spremne da radikalno preispitaju svoje odnose s Rusijom. Postoji velika biznis-zajednica koja ostvaruje veliki profit u poslovima s Rusijom, a snabdevanje energijom je tesno integrisano”.⁴⁷ On zbog toga smatra da je

⁴³ Andrei Tsygankov, „Preventing A New Crimean War”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, May 15, 2009, http://www.rferl.org/content/Preventing_A_New_Crimean_War/1732310.html

⁴⁴ Robert Coalson, „Senior U.S. Delegations Hope To 'Reset' U.S.-Russia Relations”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, March 20, 2009, http://www.rferl.org/content/Senior_US_Delegations_Hope_To_Reset_US_Russia_Relations/1514015.html

⁴⁵ Ian Traynor, „Russia: We Are Ready For a New Cold War”, *Guardian*, August 27, 2008, <http://www.guardian.co.uk/world/2008/aug/26/russia.georgia2>

⁴⁶ Christopher Meyer, „A Return to 1815 Is the Way Forward For Europe”, *Times*, September 2, 2008, http://www.timesonline.co.uk/tol/comment/columnists/guest_contributors/article4656255.ece

⁴⁷ „Is This A New Cold War?”, *Radio Free Europe/Radio*

potrebno prestrukturirati NATO u „dve brzine”. Pojedini članicama bi trebalo ponuditi partnerstvo za mir, na primer Italijanima, Grcima, Mađarima i ostalima koji ne žele da se suprostave Rusiji. Istovremeno, okolicu Severnoatlantske alijanse bi trebalo da čine zemlje koje zaista žele da učine nešto pre svega u zaštiti baltičkih zemalja koje su sada „isturene na prvoj liniji fronta”.⁴⁸

Međutim, prema mnogim pokazateljima ne treba očekivati novi Hladni rat. Rusija nije supersila i ne može da se ravna sa SAD ni vojno niti ekonomski. Rusija, takođe, nema takav savez na koji može da računa kao što je mogao Sovjetski Savez sa Varšavskim paktom.⁴⁹ Dakle, za eventualni novi Hladni rat nedostaju elementi prethodnog. Rusija je vojno slabija nego Sovjetski Savez i njen domašaj nije globalni. Ona može da proda oružje Siriji ili Iranu, ali ne može da podstakne revoluciju u Africi i Aziji.

Dimitrij Sajms smatra da je Rusija mnogo integrisanija u zapadni sistem nego što je iko mogao i da zamisli u vreme Sovjetskog Saveza. Takođe, Putin i Medvedev su pragmatični političari. Oni žele da obnove rusku veličinu i uticaj, pre svega u susedstvu, ali ne po cenu samoizolacije, ekonomske katastrofe i sveopšte trke u naoružanju sa SAD.⁵⁰

Istina, postoji neravnoteža koja može izazvati napetost. Sajms ističe da SAD „smatraju da mogu neograničeno da promovišu svoje interese i vrednosti bez obzira na ruske primedbe. Istovremeno, Vašington očekuje da Rusija deluje kao mlađi partner, podržavajući SAD u borbi protiv terorizma, proliferacije nuklearnog naoružanja i mnogim drugim pitanjima”.⁵¹

Dakle, Rusija nije u stanju da napravi štetu kao što je mogao Sovjetski Savez. Međutim, ona je i dalje zemlja sa znatnim uticajem i snagom, i ima mehanizme da ostvarenje ciljeva američke politike učini relativno lakšim ili skupljim.

Nije moguć povratak na Hladni rat u smislu sukoba komunizma i demokratije, ali jeste ako Hladni rat reprezentuje ruski – ne sovjetski – nacionalizam i imperijalizam. Ričard Koen smatra da se Sovjetski Savez raspao ali da nije bio poražen. Pod vođstvom jakog lidera može ponovo da stane na noge. „Putin nije Hitler, ali nije ni Jeljcin”.⁵²

Liberty, August 27, 2008,
http://www.rferl.org/content/Interview_New_Cold_War/1194282.html

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Krajem četrdesetih, Sovjetski Savez je posedovao između 15 i 20 odsto svetskog bruto društvenog proizvoda. Rusija sada - samo dva odsto. Videti u: Fareed Zakaria, „This Is Not a Cold War”, *Guardian*, September 15, 2008,
<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2008/sep/15/comment.russia>

⁵⁰ Dimitri K. Simes, „Russian Roulette”, *National Interest*, N. 98, November/December 2008,
<http://www.nationalinterest.org/Article.aspx?id=20120>

⁵¹ *Ibid.*

⁵² Richard Cohen, „Old Russia Reasserts Its Might”, *Miami*

Čarls King ističe da će, ako budu produbljene razlike između Zapada i Rusije, posledica biti „novo, delikatnije rivalstvo oko sposobnosti njihovih političkih sistema da objasne sopstvene nekonzistentnosti svojim građanima i širem svetu. U budućnosti, stvarno nadmetanje biće oko toga koja sila je najviše sposobna da govori ubedljivo sve mudrijim građanima sveta koji su skeptični prema mesijanskoj demokratiji SAD kao i nacionalističkom busanju Rusije”.⁵³

Oživljavanje Hladnog rata bila bi katastrofa za sve. Prema Alisteru Horneu, glavni izazov u odnosima Rusije i Zapada nije više nuklearno oružje nego energija. „Nijedna strana u tom smilu nema prednost”.⁵⁴

U svakom slučaju, kako kaže predsednik Evropske komisije Žoze Manuel Baroso: „Nije nam potreban Hladni rat već hladne glave”.⁵⁵ Moglo bi se reći da je, kratkoročno gledano, vreme na ruskoj strani. Dugoročno – ekonomski, demografski, politički i strateški – vreme je na strani Zapada, pogotovo ako se bude pridržavao svojih vrednosti i principa. Zato je veoma važno da umesto nadmetanja Rusije i Zapada sa stanovišta odnosa snaga – bude postignut globalni konsenzus o ključnim principima na kojima bi svet trebalo da funkcioniše u 21. veku. Naravno, veoma je važno i učešće ostalih aktera, pre svih Kine.

Dragan Štavljanin
HLADNI MIR
Kavkaz i Kosovo

Radio Slobodna Evropa, Prag
Čigoja štampa, Beograd

Herald, August 12, 2008.

⁵³ Charles King, „The Five-Day War: Managing Moscow After the Georgia Crisis”, *Foreign Affairs*, Vol. 87, No. 6, November/December 2008, pp. 2–11,
<http://www.foreignaffairs.org/20081001faessay87601/charles-king/the-five-day-war.html>

⁵⁴ Alistair Horne, „We mistake the Mood In Russia At Our Peril”, *Independent*, August 13, 2008,
<http://www.independent.co.uk/opinion/commentators/alistair-horne-we-mistake-the-mood-in-russia-at-our-peril-892819.html>

⁵⁵ Stephen Castle, „Gates and European Officials Criticize Medvedev for His Bellicose Talk”, *New York Times*, November 14, 2008,
http://www.nytimes.com/2008/11/14/world/europe/14europe.html?_r=1

Biblioteka kao um

Alberto Mangel: *Biblioteka noću*
 Prevele s engleskog Nataša Karanfilović,
 Nina Ivanović, Danijela Mihić
 Izdavač *Geopoetika*, Beograd

... dati vidljivi oblik duhovnom prisustvu i kretanjima duše.

Abi Varburg, Izabrani spisi

Slično Makijaveliju, i ja često sedim noću među svojim knjigama. Dok više volim da pišem ujutro, noću uživam da čitam u besprekornoj tišini, kad trouglovi svetlosti od lampi za čitanje podele police moje biblioteke na dva dela. U gornjem, viši redovi knjiga nestaju u tami; a u donjem je privilegovana skupina osvetljenih naslova. Nad ovom proizvoljnom podelom, koja određenim knjigama dozvoljava obasjano prisustvo a druge baca u zasenak, prednost ima jedan drugačiji poredak, zasnovan isključivo na mom sećanju. Moja biblioteka nije katalogizovana; budući da sam lično smestio sve knjige na police, otprilike znam gde se nalaze u rasporedu cele biblioteke, tako da osvetljeni i neosvetljeni delovi nemaju nikakvog značaja u potrazi za knjigama. Raspored knjiga pamtim prema određenom obrascu, obliku i podeli biblioteke, kao što astrolog položaj zvezda povezuje u narativni obrazac; s druge strane, međutim, i biblioteka odražava konfiguraciju mog uma, svog udaljenog astrologa. Hotimičan a ipak nasumičan poredak na policama, izbor tema, intimna istorija opstanka svake knjige, tragovi pojedinih vremena i pojedinih mesta zaostalih na stranicama - svi oni ukazuju na određenog čitaoca. Pronicljivi posmatrač može da zaključi ko sam ja na osnovu raskupusane knjige pesama Blasa de Otera, količine stvaralaštva Roberta Luisa Stivensona, velikog odeljka, posvećenog detektivskim pričama, maleckog odeljka posvećenog književnoj teoriji, činjenice da na policama ima mnogo Platona a malo Aristotela. Svaka biblioteka je autobiografska.

U Katedrali svete Cecilije u Albiju, na jugu Francuske, freska s kraja petnaestog veka prikazuje Strašni sud. Ispod razmotanog svitka pozvane duše koračaju prema svojoj sudbini, nage i s ozbiljnim izrazom na licu dok na grudima drže otvorenu knjigu. U ovoj povorci vaskrslih čitalaca, Knjiga života je podeljena i napravljena kao niz pojedinačnih knjiga, i knjige se otvoriše, kao što *Apokalipsa* kaže, tako da „sud primiše mrtvaci kao što je napisano u knjigama, po delima svojim". Ta predstava se zadržala do danas: naše knjige će posvedočiti u prilog nama ili protiv nas, naše knjige pokazuju ko smo danas i ko smo bili do juče, naše knjige sastavni su deo stranica dodeljenih nam iz Knjige života. Po knjigama koje nazivamo svojim mi ćemo primiti sud.

Ono zbog čega je biblioteka odraz svog vlasnika nije samo izbor samih naslova nego mreža asocijacija povezanih uz izbor. Naše iskustvo nadograđuje se na iskustvo drugih, naše sećanje na sećanja drugih. Naše knjige nadograđuju se na druge knjige koje ih menjaju ili obogaćuju, koje im daju hronologiju drugačiju od one iz književnih rečnika. Posle toliko vremena, ja danas nisam u stanju da razaznam sve veze. Zaboravljam, ili čak i ne znam, u kakvim odnosima stoje mnoge od njih. Ako krenem u jednom pravcu - afričke priče Margaret Lorens podsete me na *Moju Afriku* Karen Bliksen, zbog čega onda pomislim na njenih *Sedam gotskih priča*, što me vodi do Edgarda Kozarinskog (koji mi je otkrio dela Karen Bliksen) i njegove knjige o Borhesu i filmu, a onda do romana Rouz Makoli, o kojima smo Kozarinski i ja razgovarali jednog davnog popodneva u Buenos Ajresu, obojica iznenađeni što je još neko čuo za njih - onda propustim sve druge niti ove zamršene mreže, i pitam se kako li sam, poput pauka, uspeo da premostim naizgled neizmerne razdaljine, na primer, od Ovidijevih *Tugovanki* do pesama Abdelrahmana, prognanog u Severnu Afriku iz svog doma u Španiji. Postoji i nešto više od slučajnih veza. Knjige se preobražavaju i prema redosledu kojim se čitaju. *Don Kihot* pročitao posle *Kima* i *Don Kihot* pročitao posle *Haklberija Fina* dve su različite knjige, obe obojene čitaočevim doživljajem putovanja, prijateljstava i pustolovina. Nijedna od ovih kaleidoskopskih knjiga nikad ne prestaje da se menja. Sa svakim novim čitanjem dobija dodatnu dimenziju, dodatni obrazac. Možda se nijedna biblioteka, u krajnjoj liniji, ne može mentalno objumiti, jer, kao i um, ona promišlja samu sebe i geometrijski se umnožava sa svakim novim promišljanjem. Uprkos tome, od biblioteke opipljivih knjiga očekujemo postojanost i preciznost čiji nedostatak opraštamo biblioteci uma.

Takve fluidne mentalne biblioteke nisu (ili nisu bile) ništa neuobičajeno; u islamskom svetu one su tipična pojava. Mada je *Kuran* veoma rano zapisan, većina stare arapske književnosti dugo je bila poverena na čuvanje sećanju svojih čitalaca. Na primer, posle smrti velikog pesnika Abu Nuvasa 815. godine, ništa od njegovog stvaralaštva nije ostalo u pisanom obliku; pesnik je sve svoje pesme znao napamet, tako da su zapisivači, kad su hteli da ih prenesu na papir, morali da se oslone na sećanje ljudi koji su slušali majstora dok je recitovao. Precizno sećanje se izuzetno cenilo, a u islamskim zemljama se u srednjem veku smatralo da je sticanje znanja slušanjem knjiga koje neko čita vrednije od samostalnog čitanja u sebi zato što tekst u tom slučaju ulazi u telo kroz um a ne samo na oči. Objavljene knjige uglavnom nisu zapisivali sami autori nego su ih diktirali pomoćnicima, a đaci su učili te tekstove tako što su slušali kako im neko čita ili tako što su ih oni čitali učitelju. Zbog islamskog verovanja da je samo usmeno prenošenje znanja valjano, biblioteke su se pohranjivale u sećanju (koje se više poštovalo od opipljivog sveta knjiga i rukopisa, mada su i oni smatrani dovoljno bitnim da se čuvaju u školama i džamijama). „Biblioteka" i „pamćenje" su donekle bili sinonimi.

Uprkos tome, koliko god čovek pažljivo čitao, upamćeni tekstovi uvek pretrpe nepredvidive izmene; raspadnu se na delove, skupe se ili razvuku. U mojoj mentalnoj biblioteci, *Bura* je svedena na nekoliko besmrtnih stihova, dok kratki roman kao što je *Pedro Paramo* Huana Rulfa u mojoj glavi zauzima čitavo imaginarno prostranstvo Meksika. Svega nekoliko rečenica iz Orvelovog eseja *Ubiti slona* u mom se sećanju protežu na nekoliko stranica opisa i razmišljanja koje sam uveren da vidim u svom umu, odštampane na stranici; od podugačkog srednjovekovnog viteškog romana *Progutano srce* naslov je sve čega se sećam.

Ni opipljiva biblioteka na mojim policama niti ona nestalna u mom sećanju ne zadržavaju prevlast zadugo. S vremenom se lavirinti moje dve biblioteke zagonetno isprepliću. A često se dešava da, uz pomoć pojave koju psiholozi nazivaju istrajnošću sećanja (kada se neka ideja smatra istinitom čak i pošto se dokaže da je netačna), biblioteka uma nadjača biblioteku hartije i mastila.

Da li je moguće napraviti biblioteku koja oponaša ovaj mušičavi, asocijativni poredak, i koja neupućenom posmatraču deluje kao nasumičan raspored knjiga, ali koja zapravo sledi jednu logičnu, iako duboko ličnu organizaciju? Mogu da navedem bar jedan takav primer.

Jednog dana 1920. godine, filozof Ernst Kasirer, nedugo pošto je primljen na Katedru za filozofiju Novog univerziteta u Hamburgu i dok je radio na prvom tomu svoje uticajne *Filozofije simboličkih oblika*, zatražio je da poseti čuvenu Varburgovu biblioteku, koju je trideset godina ranije osnovao Abi Varburg. U skladu s Varburgovim shvatanjem sveta, knjige iz oblasti filozofije smeštene su odmah pored knjiga iz astrologije, magije i narodne tradicije, dok su istorije umetnosti stajale rame uz rame s književnim i religijskim delima, a jezički priručnici se družili s knjigama iz teologije, poezije i umetnosti. Kasirera je kroz ovu jedinstveno organizovanu zbirku proveo pomoćnik direktora, Fric Saksl, i na kraju obilaska Kasirer se obratio domaćinu rečima, „Nikad više neću doći ovamo. Ako se vratim u ovaj lavirint, izgubiću se.”

Mnogo godina kasnije, Kasirer je objasnio zašto se uspaničio: „(Varburgova) biblioteka nije prosto zbirka knjiga nego katalog problema. Takav utisak nisam stekao zbog tematskih oblasti nego više zbog samog organizacionog principa, principa koji je daleko važniji od opsega pokrivenih tema. Ovde istorija umetnosti, istorija religije i mita, istorija lingvistike i kulture nisu samo smeštene jedne pored drugih nego su međusobno povezane, i kao takve, zatim, povezane s jedinstvenim idealnim središtem.” Posle Varburgove smrti 1929. godine, Kasirer je police u čitaonici biblioteke, napravljene tako da prate elipsasti oblik zidova, uporedio sa „dahom mađioničara”. Kasireru su Varburgove knjige, poredane prema složenim putevima njegove misli, bile, kao Prosperove knjige, uporište njegove životne sile.

Abi Varburg rođen je u Hamburgu 13. juna 1866. godine kao najstariji sin u porodici jevrejskog bankara. Na fotografijama se vidi da je bio nizak, sramežljiv čovek sa izražajnim crnim očima. U upitniku koji je

jednom sastavio zabave radi, opisao je sebe kao „sitnog gospodina s crnim brkovima koji ima običaj da ispreda priče na dijalektu”. U nemogućnosti da se pomiri sa očevim zahtevima da prihvati kako jevrejsko učenje tako i porodični posao bankara, dugo je patio od napada anksioznosti i melanholije. Olakšanje je nalazio u spoznavanju sveta posredstvom knjiga, te je razvio snažno interesovanje za filozofiju antičke Grčke i starog Rima, renesansnu kulturu, društva američkih starosedelaca, i budističku religiju. Izgleda da nije mogao da prihvati ograničenja nijedne discipline ili škole mišljenja. Eklektička radoznalost obeležavala je sve čega bi se latio.

Strast prema knjigama i slikovnim prikazima počela je još u detinjstvu. Jedno od najranijih intelektualnih iskustava kojih se seća jeste kad je sa šest godina video upečatljive ilustracije u Balzakovim *Malim jadima bračnog života*, koji prikazuju melodramatične porodične scene bračnog života građanskog staleža, s rasplakanim ženama, ljutitim muškacima, vrištećom decom i slugama koje sve to zabavlja. Postao je opsednut njima i te živopisne scene su ga pohodile u snovima. Nekoliko godina kasnije počeo je da guta knjige „pune priča o crvenokošcima”. Ove slike i pustolovine nudile su mu, kako je kasnije rekao, „način da se povuče iz depresivne stvarnosti u kojoj je bio bespomoćan”. U nemogućnosti da otvoreno izrazi gnev i frustraciju, što je Varburg nazivao osećanjem bola, tražio je i pronašao „odušak u fantazijama romantične okrutnosti. To je bila moja injekcija protiv aktivne okrutnosti” Braća i seste pamte da je uvek bio okružen knjigama i da je čitao svaki list papira na koji bi naišao - čak i *Porodičnu enciklopediju*, čiji je svaki tom pročitao od korica do korica.

Uz čitanje i sakupljanje knjiga postalo je za Varburga nasušna potreba. Na trinaesti rođendan, rešen da ne krene očevim stopama, ni u poslu ni u religiji, ovaj adolescent s neutaživom željom za čitanjem i znanjem, ponudio je mlađem bratu Maksu svoje nasledno pravo: pravo prvorođenog sina da preuzme porodični posao ako mu obeća da će mu kupovati sve knjige koje poželi. Maks, koji je tada imao dvanaest godina, složio se. Od tada, mnogobrojne knjige kupljene novcem koji je obezbedio verni Maks postale su jezgro Varburgove biblioteke.

Varburgova sakupljačka strast nikad nije bila nasumična. Još od najranijih dana njegovo je čitanje bilo usmereno prema veoma specifičnim pitanjima. Većina nas, kada se osvrne unazad, u svojim prvim knjigama s čuđenjem razaznaje zametke interesovanja koje će postati izraženo tek mnogo kasnije, ali koje nas je, svejedno, nagonilo mnogo pre nego što smo bili u stanju da ga rečima iskažemo. Značenje emocija iz knjiga koje je čitao u detinjstvu Varburg je konačno spoznao u *Laokoonu* Gotholda Efraima Lesinga, klasičnom tekstu koji je prvi put pročitao kada se s dvadeset godina upisao na Univerzitet u Bonu. Lesingov *Laokoon* postao je Varburgov magični kamen kušač. „Čovek mora biti mlad”, napisao je ostareli Gete skoro šezdeset godina ranije, „da bi razumeo uticaj koji je Lesingov *Laokoon* izvršio na nas time što nas je otrgnuo od pasivnosti

kontemplacije i otvorio carstva nesputane misli. Izreka *ut picturapoesis* [klasično poređenje estetike slikarstva i poezije], toliko dugo pogrešno shvatana, odjednom je zbrisana; njihovi vrhovi izgledali su nam različito, ali nam se ipak činilo da su im temelji veoma bliski". U Lesingovom delu mladi Varburg je shvatio ne samo koliko su jaki razlozi za istraživanje dva različita kreativna sistema, slikovnog i jezičkog, nego je nadasve uvideo da se svako doba iz svojih posebnih razloga hvata za jedan aspekt tradicije i na njemu gradi sopstveni sistem simbola i značenja, ono što će posle nazvati „preživljavanjem antike, problemom čisto istorijske prirode". Pitanje koje je počinjalo da se uobličava u Varburgovom umu jeste kako se naši najstariji simboli obnavljaju u različitim dobima, kakve se veze uspostavljaju među njima i kako deluju jedni na druge. Jedna od reči koje su najviše delovale na njegov intelektualni razvoj bila je *Kompatibilitat*, kompatibilnost – asocijativni doživljaj - tako da ne iznenađuje što je svoju biblioteku objasnio rečima pozajmljenim od kritičara Evalda Heringa. Za Varburga je njegova biblioteka bila sećanje, ali „sećanje kao organizovana materija".

Biblioteka koju je Varburg počeo da sakuplja u ranoj mladosti i koju je 1909. godine preneo u svoj novi dom u Hajlviig štrase u Hamburgu, nadasve je bila lična, i bila je uređena prema jedinstveno neobičnom idiosinkratičnom kataloškom sistemu. Krajem osamnaestog i početkom devetnaestog veka u Nemačkoj je besnela rasprava o tome koji je najbolji metod za organizaciju biblioteke. Suprotstavljeni tabori su zastupali, s jedne strane, hijerarhijsko uređenje po temama i naučnim oblastima, i a s druge, uređenje zasnovano na veličine knjige i datumu nabavke. (Drugi način ujedno je i sistem koji je uspešno primenjivan u nekim srednjovekovnim bibliotekama.) Varburgu nijedan od ta dva metoda nije bio zadovoljavajući. On je od svoje zbirke zahtevao fluidnost i živost koje ni tematska ograničenja niti hronološke restrikcije ne dozvoljavaju. Fric Saksl je 1943. godine zabeležio kako je Varburg reagovao na predlog o takvoj mehaničkoj katalogizaciji, koja je, u doba povećane produkcije knjiga, ubrzano istiskivala „daleko veću naučnu upoznatost s knjigama koja se stiče pretraživanjem". Kako tvrdi Saksl, „Varburg je uvideo tu opasnost" i govorio o „zakonu dobrosusedskih odnosa". Knjiga koju čovek poznaje, u većini slučajeva, nije ona koja mu treba. Vitalni podatak sadrži nepoznati sused na polici, iako se to možda ne da naslutiti iz naslova. „Najvažnije je da sve knjige zajednički - pri čemu svaka sadrži više ili manje podataka i može se dopuniti susednom knjigom - svojim naslovima dovedu studenta do spoznaje suštinskih sila koje po kreću ljudski um i istoriju. Knjige su za Varburga bile više od istraživačkog sredstva. Sabrane i grupisane, one su izražavale ljudsku misao, kako u njenoj postojanosti, tako i u promenljivosti."

I ne samo knjige. U Varburgovo pamćenje urezivale su se i slike, od kojih je radio zamršene ikonografske tapiserije, a zatim pokušavao da ih detaljnije razjasni u fragmentarnim esejima. Dok bi zadubljeno prebirao po starinskim katalozima, na kartice bi zapisivao naslove

koji bi mu zapali za oko i uz njih dodavao zgusnute komentare u, kako je on to nazivao, „jeguljasto-kašastom stilu", a onda bi ih poređao u posebne kutije prema nekom komplikovanom (i ne uvek istom) sistemu. Oni koji su ga poznavali govorili su da ga vodi „instinkt" dok sačinjava važne bibliografije o bilo kojoj temi koja ga u tom trenutku zanima, isti onaj instinkt koji ga nagoni da preraspoređuje (i uvek iznova preraspoređuje) knjige na policama tako da budu usklađene s tokom misli koji ga trenutno zaokuplja. Varburg je biblioteku nadasve zamišljao kao akumulaciju asocijacija, pri čemu svaka asocijacija uvek dočarava novu sliku ili tekst sve dok se, prateći asocijacije, čitalac ne vrati na prvu stranu. Za Varburga je svaka biblioteka podrazumevala kružno kretanje.

Varburg je svoju biblioteku, sa ovalnom čitaonicom (koju je nazvao *Die kulturwissenschaftliche Bibliothek Warburg*, Varburgova biblioteka kulturoloških nauka), posvetio grčkoj boginji pamćenja, Mnemosini, majci muza. Za Varburga je istorija čovečanstva bila jedan svevremeni ali uvek drugačiji pokušaj da se arhajskim doživljajima i iskustvima podare jezik i lice, ne toliko individualni koliko generički, usađeni u kolektivno pamćenje. Kao i mnogi učeni savremenici, bio je pod uticajem teorija nemačkog neurologa Riharda Zemon, koji je zastupao psihološku teoriju emocija. Prema Zemonovom mišljenju, pamćenje je osobina po kojoj se razlikuju živa i neživa materija. Svaki događaj ostavlja trag na živoj materiji (Zemon ga naziva engramom), koji se može oživeti procesom sećanja. Za Varburga su ovi engrami zapravo bili čisti simboli, živi u srži svakog društva, a zanimalo ga je zašto neki od tih simbola, ili pojedini njihovi aspekti, utiču na određeni period (Renesansu, na primer, ili Prosvetiteljstvo) u tolikoj meri da oblikuju njegov književni i umetnički izraz i stil. Budući da nikad u potpunosti ne napušta čovečanstvo, Varburg je ovo aktivno pamćenje predivno opisao, rekavši da je to „priča o duhovima za odrasle".

A sama biblioteka? Kakav li je bio osećaj stajati u središtu onoga što je Kasirer uporedio sa Prosperovim uporištem? Većina biblioteka odaje utisak sistematske urednosti, vidne organizovanosti prema temama ili numeričkom ili alfabetskom nizu. U Varburgovoj biblioteci nema znakova takvog sistema. Kad sam posetio rekonstruisanu čitaonicu u Hamburgu (u kojoj je danas samo mali deo njegovih knjiga) i pregledao police duž ovalne središnje odaje, bio sam zbunjen; kao da sam se našao usred nepoznatog grada čiji su putokazi nesumnjivo imali neko značenje, koje ja, međutim, nisam mogao da dokučim. Pred očima su neprestano kružile asocijacije naslova, a ne pravolinijski niz s početkom i krajem. Uz malo razmišljanja mogao sam da pronađem razloge zbog kojih su bilo koja dva naslova stavljena jedan pored drugog, ali ti su razlozi mogli biti toliko raznovrsni ili se činili nategnutim, da nisam mogao da ih povežem ni sa jednim tradicionalnim nizom - u kojem, na primer, M sledi iza L, ili 2999 ide pre 3000. Varburgov sistem bio je bliži pesničkoj kompoziciji. Kada se pročita stih „Veselo je kolo od reči", odmah je u potpunosti jasna pesnikova vizija. Čitaocu ne treba objašnjenje; posred-

stvom reči i muzike koju stvaraju, stih trenutno otkriva celokupni smisao pročitano; no, ako bi nam pesnik eksplicitno razložio splet sporednih putića i krivudavih staza koje vode od njegove neuhvatljive intuicije do prirode pesničkog stvaralaštva - ako bi nam ukazao na sve tragove i predočio sve veze - takvo bi nam shvatanje izmaklo. Tako je i sa Varburgovom bibliotekom.

Ipak, Varburg nije dozvolio da veze ostanu potpuno nevidljive, a za njega su one bile podložne neprestanoj promeni, te je svoju biblioteku konstruisao tako da bude prostor bez oštih uglova, u kome veze mogu da budu u večnom pokretu. U izvesnom smislu, biblioteka je bila Varburgov pokušaj da u svoj sirovosti ogoli neurone svoje misli, i da idejama ostavi prostora da migriraju, mutiraju i sparuju se. Dok je većina biblioteka u njegovo vreme ličila na etimološku izložbu s pribodenim i označenim uzorcima, Varburgova je posetiocu delovala kao stakleni mravinjak u dečjoj sobi.

S proleća 1914. godine, na nagovor kolega, Varburg je odlučio da svoju biblioteku otvori za naučna istraživanja i stavi je na raspolaganje naučnim radnicima, a istovremeno je pokrenuo i sistem dodele stipendija koje će omogućiti studentima da dođu u Hamburg i bave se naučnim radom. Četrnaest godina ranije, istu ideju već je bio oprezno izneo bratu Maksu, a sada se vratio tom velikom poduhvatu i sa Fricom Saksom razmatrao mogućnosti. Učinio je to s velikim otporom jer, kako je priznao, uopšte mu se nije dopalo što lično intelektualno carstvo koje je teškom mukom stvorio više neće biti samo njegovo. Uprkos tome, uviđao je da je otvaranje biblioteka nepohodan korak dalje u njegovom nastojanju da iscrta zamršenu mapu simboličkog nasleđa čovečanstva, „zagrobnog života antičkog sveta“.

No Prvi svetski rat privremeno je obustavio ove planove. Usred sivila i pometnje toga vremena, Varburg, koji je još od detinjstva na mahove patio od anksioznosti i depresije, intuitivno je osećao da postoji neka mračna podudarnost između njegovog mentalnog stanja i stanja u svetu. „Poput seizmografa, njegovi osetljivi nervi beležili su podzemna podrhtavanja koja ostali nisu mogli da čuju“, napisao je jedan njegov savremenik.

Varburg je sada svoje traganje za vezama između naših najranijih simboličkih predstavljanja iracionalnih impulsa i strahova, i potonjih umetničkih manifestacija tih simbola shvatao kao tenziju odraženu u vlastitim mentalnim borbama. Želeo je da veruje da će nauka, beležeći metamorfozu naših fobičnih refleksa, naposljetku doći do racionalnih objašnjenja naših praiskonskih emocionalnih doživljaja. Shvatio je, međutim, da je nauka umesto toga stvorila svoju najnoviju inkarnaciju u obliku još savršenije ratne mašinerije, sa otrovnim gasovima i rovovima smrti.

U jednom od fragmentarnih zapisa (uz koji je dodao i egzorcizam „Živi i ne čini mi zla“) napisao je sledeće: „Živimo u Faustovom dobu, u kojem savremeni naučnik - na granici magije i matematike - nastoji da pokori carstvo refleksivnog razuma tako što će produbljivati svest o udaljenosti između sopstva i sveta koji ga okružuje.“ Kraj rata 1918. godine nije mu doneo olak-

šanje. Dve godine kasnije, činilo mu se da je udaljenost skoro sasvim nestala.

Godine 1920, suočen s otvaranjem vlastite biblioteke naučnoj javnosti i u nemogućnosti da više podnosi mentalne muke, Varburg je otišao na kliniku švajcarskih doktora Ota i Ludviga Binsvangerera u Krojclinguenu, gde se Fridrih Niče lečio trideset godina ranije. Na klinici je boravio do 1924. godine. „Zašto“, pitao se tada, „sudbina predaje kreativno ljudsko biće carstvu večnog nemira, i ostavlja mu da bira gde želi da intelektualno sazri: u paklu, čistilištu ili raj?“

Oporavak na klinici tekao je sporo, u pokušajima da se pribere, da prikupi rastreseni um, razbijen na hiljadu slika i raštrkanih beležaka. „Bog je u detaljima“, voleo je da ponavlja. A ipak je uviđao - kao i Ruso, koji je rekao „Gubim se u detaljima“ - da više nije u stanju da prati slikovni i misaoni tok kao nekada. Ipak, uz negu doktora Binsvangerera vratio mu se osećaj celine, te je 1923. godine pitao - da li će mu vlasti dozvoliti da napusti kliniku ako dokaže da je mentalno stabilan. Predložio je da se obrati pacijentima na klinici, i 23. aprila održao je predavanje o zmijskim obredima severnoameričkih Indijanaca kojima je prisustvovao u mladosti. U napomeni koju je u to vreme napisao u jednom časopisu, izjavio je da sebe doživljava kao Perseja, ubicu zmijoglave Meduze, koji je izbegao da otrovno čudovište pogleda ravno u oči tako što je gledao u njen odraz na svom štitu. Takođe je napomenuo da je Persej u srednjem veku degradiran od junaka do obične gatara, da bi tokom Renesanse ponovo stekao ugled kao simbol ljudskog junaštva.

Kad je Varburg 1924. godine otpušten s klinike, saznao je da je Saks, u dogovoru s porodicom Varburg, biblioteku konačno pretvorio u ranije planirani istraživački centar. Ta promena, ma koliko očekivana, duboko ga je mučila i izazivala u njemu osećanje obezvređenosti; jedno od pisama iz tog perioda potpisao je sa „Povratak Varburga“. S druge strane, međutim, činilo se da ga novonastala situacija isto tako ispunjava „skoro zadivljujućom energijom“, pa je, pod izmenjenim okolnostima, iznova prionuo na posao, okružen voljenim knjigama.

Svakom posetiocu koji se našao u Varburgovoj biblioteci postajalo je jasno da je od samog začetka njegova kreacija vizuelne prirode. Oblik polica, asocijativni niz naslova na njima, kao i slike i fotografije razasute po svim sobama svedočili su o njegovoj zaokupljenosti fizičkom reprezentacijom ideja i simbola. Pitanja koja je postavljao izvirala su iz vizuelnih predstava; uz pomoć knjiga je razmišljao o tim vizuelnim predstavama i u knjigama je pronalazio reči da premosti tišinu između njih. Pamćenje, ključna reč u Varburgovom rečniku, nadasve je značila pamćenje slika.

Poduhvat koji Varburg nije dovršio i koji je nemoguće dovršiti jeste stvaranje ikonografskog niza koji je nazvao *Mnemosina*, što je u stvari obimna zbirka vizuelnih predstava što mapira mrežu puteva koje je ovaj učenjak sledio i uspostavlja veze među njima. No, kako da izloži te slike? Kako da ih poređa ispred sebe tako da ih može proučavati u nizu, i to u nizu koji bi se menjao s novim

idejama i sveže uočenim vezama? Rešenje za ovaj problem smislio je Saks. Po Varburgovom povratku u Hamburg, Saks ga je dočeka sa ogromnim drvenim pločama, nalik na stojeću školsku tablu, preko kojih je razapeo crnu jutanu tkaninu. Varburg je čiodama mogao da pričvrsti slike na platno, i da ih bez problema skine kad god poželi da im promeni položaj. Ovi džinovski izlozi, „stranice“ u knjizi beskrajno promenljivog niza, postali su središte celokupne Varburgove aktivnosti tokom poslednjih godina života. Budući da je po želji mogao da promeni kako ploče tako i slike na njima, one su postale fizička ilustracija carstva njegovih misli i njegove biblioteke, kojima je dodao i reku napomena i komentara. „Ove slike i reči namenjeni su da pomognu onima koji dolaze posle mene da dostignu jasnoću spoznaje“, napisao je „i tako prevaziđu tragični sukob instinktivne magije i diskurzivne logike. One su ispovesti jednog (neizlečivo) šizoidnog čoveka, odložene u arhivama mentalnih iscelitelja.“ Sakslove ploče - knjiga džinovskih promenljivih stranica - Varburgu su zapravo, u izvesnoj meri, nadomestile izgubljeni lični prostor; bile su privatni domen koji mu je pomogao da delimično povрати mentalno zdravlje.

Abi Varburg preminuo je 1929. godine u šezdeset i trećoj godini. Tri godine posle Varburgove smrti u Nemačkoj je izašlo nekoliko knjiga njegovih sabranih dela; dugo vremena ostaće poslednje koje su objavljene u njegovoj domovini. Fragmentirano i čudovišno širokog spektra, njegovo pisano stvaralaštvo je još jedna verzija njegove biblioteke, još jedna reprezentacija zamršenih puteva njegove misli, još jedna mapa njegovog izuzetnog uma. Želeo je da intuicijom stigne do zakona nauke; želeo je da veruje da su uzbuđenje i strahote umetnosti i književnosti koraci koji vode do razumevanja uzroka i uloge. No, uvek se, po ko zna koji put, vraćao zamisli da je pamćenje žudnja, a žudnja znanje. U jednom od fragmenata piše „da je umetničko delo preteći objekat koji se približava posmatraču“. Svojom je bibliotekom pokušao da stvori prostor koji ne bi zauzdavao tu pretnju (to se, smatrao je, ne bi moglo uraditi bez uništenja) nego bi se u njemu, sa znatiželjom, poštovanjem i divljenjem, krasno ogledao njegov ljubopitljiv, inteligentan um.

Kad je Hitler došao na mesto kancelara Rajha 1933. godine, Varburgova biblioteka zajedno sa zaposlenim radnicima preselila se u Englesku. Šest stotina sanduka s knjigama, kao i sav nameštaj i oprema otplovili su za London. Volim da zamišljam mnogobrojne barke kako plove morem, s tovarom godinama sakupljenih knjiga, nedovršenim portretom vlasnika - čitaoca kojeg više nema, ali ga predstavlja njegova rastavljena biblioteka na putu da bude presložena u stranoj zemlji. Knjige su prvo smeštene u jednu poslovnu zgradu u Milbanku, tri godine kasnije Univerzitet u Londonu pristao je da preuzme zbirku, ali ne i da napravi iste ovalne police niti da poreda knjige prema Varburgovom originalnom asocijativnom nizu. Varburgov institut je 28. novembra 1944. godine postao deo Univerziteta, u sklopu kojeg i danas radi. Pedeset i jednu godinu kasnije napravljena je kopija Varburgove kuće u Hamburgu na mestu gde se

nalazio njegov stari dom u Hajlviđstraseu, a pokušano je i da se na osnovu originalnih fotografija, reprodukuje raspored polica i izložba jednog dela kolekcije slika, tako da svi koji posete kuću i na trenutak se zadrže u čitaonici mogu da osete kako Varburgov um i dalje vredno radi okružen svojim nezaboravnim i promenljivim policama.

IZ ISTORIJE GRUPE AVANGARDNIH UMETNIKA JUNG JIDYSZ

Henrik Berlevi

U BORBI ZA NOVU FORMU

Naša epoha je vreme bez stila, period anarhije u umetnosti. Nemamo nikakvo tlo pod nogama, dosadašnja tradicija je nestala. Ostali smo kao posle zemljotresa, kao posle iznenadne oluje i primorani smo da se latimo izgradnje *novog* koje dosad nije postojalo u svetu. Da li je to naša nesreća ili možda čak naša sreća? Biti lišen bilo kakvih određenih ciljeva, ne podlegati ograničenjima tradicije, jarmu vladajuće škole, ne posedovati bilo kakav stil, čak takav da odražava našu epohu!

Nijedna epoha istorije umetnosti nije se mogla podičiti tolikim pravcima, takvom raznorodnošću formi. Ne samo što ne postoji jedinstvena škola – forma kolektivnog stvaralaštva, već i pojedinačan umetnik u svom stvaralaštvu pribegava raznim ekscentričnostima.

Lišeni tradicije – nagi smo kao Adam, stoga se pozivamo na same sebe. Nalazimo se pred velikim zadatkom: stvoriti novi svet, svet vlastitih formi.

Kada bismo bar sasvim raskinuli! Još uvek smo upleteni u nasleđe nekadašnjih formi. Imamo osećanje da smo *tako reći* potpuno slobodni, moramo samo da se ispetljamo. Međutim, da bismo se oslobodili, smeta nam posebna ljudska slabost koju nazivamo *navikom*, naviknutošću na različite šablonske konvencije, na ostatke koji kao da su odavno prirasli za nas. Kada to opažamo – udaljujemo se od toga, ali da li možemo sve to, ono što se još uvek vuče za nama i nalazi van naše svesti, da opazimo.

Želeći da stvorimo vlastitu formu moramo da raskinemo sa svim što nam je istinski strano, a ako i pored toga u ime slepe navike prihvatamo ono što je za nas pogrešno, kako se onda možemo osloboditi?

Međutim, pršte slogani umetnika. Da li će neki slogan biti ostvaren – to je drugo pitanje, mada ne sumnjam u njegovu ispravnost. Zbog čega?

Jer ideju rađa sadašnjica (pod sloganom «ideja» podrazumevam isključivo ideju forme) premda, da bi ona bila otelovljena, da bi dobila realan oblik, mora proći kroz teška iskušenja, kroz vatru umetnikove laboratorije.

Tokom celokupnog stvaralačkog procesa prvobitna ideja donekle podleže promeni, udaljuje se od svog

prvobitnog obrisa. Uzrok je u tome što ne posedujemo bogatu skalu formalnih sredstava koja bi mogla da pokriju kapacitet moći naše mašte.

I, kao što svaki impuls pre svega izaziva reakciju u našoj mašti, a tek kasnije *najmogućiju* umetničku formu, slično nastaje i forma u odnosu na ideju.

Još više: nova ideja razblistava se iznad starih formi; u odnosu na stare forme ona je revolucionarnija, ne može se uklopiti u njih. Tada sledi borba među dvema suprotnostima, a nekadašnja forma se mora prelomiti. Nova ideja mora dobiti svoj odgovarajući oblik. Ali, da bi se ostvarila forma, treba prevazići staru i stvoriti novu.

Nova umetnost nije ništa drugo nego problem forme. Stoga odbacimo sve što za nas nema ništa zajedničko s tim pitanjem.

Forma je autonomna. Posедуje vlastitu sferu delovanja.

Umetnost - koju imamo sve do dana današnjeg – jeste najsloženija pojava koja u svoj organizam upija raznorodne elemente.

Forma – kao jedan od elemenata u izrazu postaje veoma ponižena i ograničena ostalim elementima umetnosti, i ako želimo formu da tretiramo kao takvu, moramo pokušati da je lišimo, oslobodimo svih drugih elemenata umetnosti, videti je u svoj njenoj nagosti.

Ako nam to pođe za rukom – imamo ključ za pitanja forme, opažamo ono što je dosad bilo povezano s celokupnim oblikom umetnosti: poglavlje između ideje i forme nije maskirano drugim elementima, tako da već imamo posla s *čistom formom*.

Imajući nagu formu, moramo umeti njom da operišemo, baviti se njom kao jedinim izražajnim sredstvom, ne pozivajući ponovo u pomoć već odbačene suvišne elemente. Na primer: pada nam na pamet određena ideja forme i želimo brzo da je realizujemo. Ako smo *«umetnik»*, želimo da stvaramo *«umetnost»*. Stvaramo konglomerat umetničkih ideja i kada dođe do ideje forme, ostaje samo da je uguramo u onu ograničenost koja će joj naneti štetu. Najveći pritisak na ideju forme vrši ideja sadržaja. Tada forma mora izgubiti svoju snagu u korist sadržaja i tada dobijamo delo koje je krajnje udaljeno od naše prvobitne predstave. U odnosu na svaku noviju ideju forme mi smo oportunistični i kompromisni. Prvobitna ideja forme isključuje iz naše nespretnosti ruke.

Zbog toga moramo ovladati formom, odnosno osloboditi je pritiska sadašnje epohe. To možemo učiniti samo onda kada je budemo tretirali kao krajnje samostalan činilac umetnosti, kao neposredno nasleđivanje ideje, nezavisno od sadržaja, to znači od onoga što ta forma izražava.

Kultivišući isključivo formu i negirajući sve druge činioce, želimo lagano da se približimo božanskom izvoru svih formi.

Ringen, 1921, nr 1, s. 31-33

S poljskog prevela *Biserka Rajčić*

Henrik Berlevi (Henryk Berlewi) (1894-1967), poznati slikar iz hasidske porodice, u detinjstvu pohađao heder, od

1904. do 1909. studirao je Školu lepih umetnosti u Varšavi, zatim antverpenskiju Akademiju lepih umetnosti i École des Beaux-Arts u Parizu. Posle povratka u Poljsku pohađao je klasu crtanja Jana Kauzika. Najpre je stvarao u realističkom duhu, pod uticajem svojih profesora. 1919. uspostavio je vezu s grupom avangardnih umetnika Jung Jidysz i predstavnicima poljskog ekspresionizma. Od 1921. smatra se predstavnikom jevrejskog ekspresionizma. 1922. otputovao je u Berlin tada središte evropske avangarde. U radovima nastalim u tom periodu oseća se uticaj apstraktne geometrizacije. Stvara u duhu konstruktivizma, tačnije svoje teorije mehanofakture. Smatra se i prethodnikom minimal-arta, i vizualizma. Od 1928. do smrti živeo je u Parizu. Njegovi radovi nalaze se u najznačajnijim muzejima sveta.

Slobodan Šnajder

Bez boga, bez gospodara

"Ateološki traktat" Michela Onfraya ili mali praktikum o "ortopediji uspravnog hoda"

Poduzetništvo Jakić, Cres, u suradnji s Liberom, Rijeka 2009.

"Koliko ćemo morati čekati da *Onfrayeva* knjiga obuče ruho hrvatskoga jezika? Pa to ne mora biti teško, nama se Bog objavio iz druge ruke, pa nam onda i ovaj prijeko potrebni a-teološki traktat smije doći iz druge ruke. Ili nam je prestati misliti?", ovo je citat iz moje recenzije francuskog izvornika (Grasset, Pariz 2005), objavljene u travnju prošle godine. Imao sam tada u vidu da je knjiga promptno prevedena na engleski. Također, imao sam u rukama i žurni srpski prijevod. Moja recenzija bila je ispisana gotovo u formi apela. Smijemo li mi uopće a-teološki misliti, smijemo li pitati o "fizički metafizički" (što će reći: pitati o njezinim posve materijalističkim, to jest materijalnim pretpostavkama), kad eto živimo usred opće navale vjerskih fundamentalizama koji raspolažu moćnim sredstvima da ušutkaju one koji propituju "fundamente". Neće ih doduše danas više spaljivati, Bruno je izgorio prije više od četiri stotine godina, već će ih naprosto preplaviti i otplaviti svojom doktrinarno naređenom ljubavlju za bližnjega. Napokon, i *Giordano Bruno*, kao i deseci tisuća žena i nešto manje muškaraca čija imena povijest uglavnom propušta zabilježiti, spaljeni su isključivo u ime te ljubavi, to jest radi njihova vlastita spasa. Smijemo li se dakle pitati o ne baš tako tajnoj vezi zemaljskih i nebeskih gospodara? Ili, ako ne smijemo, da prestanemo uopće misliti? To je citat Onfraya: "Si oui, alors cessons de penser..."

Naravno da sam u ovom svom apelu pretjerao. Ogromna većina onih koji se danas opredjeljuju kao kršćani primila je objavu križa iz druge ruke, s obzirom da su iskonski jezici te objave (ili tih objava) hebrejski, armenski, grčki. Htio sam ukazati na to da tako nešto kao

a-teološki traktat, u današnjim uvjetima naše "duhovne proizvodnje", i nije mogao biti ispisano na hrvatskom. Htio sam, dakle, potaći prijevod na hrvatski. Kao u još nekoliko slučajeva (na primjer *Todorov, Zimbardo*), imao sam u tome uspjeha. Knjiga je upravo izašla u hrvatskom prijevodu. "Mali nakladnik", s ruba "duhovne proizvodnje", spašava stvar. Nije prvi put. "Ateološki traktat" može se sada čitati i na hrvatskom, u izdanju koje je naprosto uzorno opremljeno. Odvažujem se reći, bolje nego francuski izvornik.

Onfrayeva knjiga tako je bogata idejama i uvidima da mi nije nikakav problem NE ponoviti detalje svoje recenzije francuskog izvornika. Gdje god pogledam, stavio bih neki uskličnik, rijetko i poneki upitnik. Možda na jednom mjestu. U polemičkom žaru i Onfray zna pretjerati. Iz nekog razloga njemu je stalo dokazati da evangelisti nisu mogli imati osobno iskustvo Isusa. Naravno, njemu je stalo dokazati da takvo iskustvo i nije bilo moguće, jer Isus Krist vjerojatno nije uopće postojao kao zbiljska historijska osoba. No, u tumačenjima nekih mjesta *Ivanova* evanđelja, autoritativnim, ali ne i dogmatskim, neka se mjesta danas čitaju kao nesporna potvrda da je evangelist Ivan imao osobno iskustvo Spasitelja. Naravno, nekome kome je stalo cijelu povijest religijskog iskustva iznova istumačiti "materijalistički", stalo je osporiti samu mogućnost takvog iskustva.

Kasnija iskustva na koje se oslanja kršćanska predaja, naprimjer egzaltacije od *Svetoga Pavla* do više hemoglobinski zanimljivih fenomena *Zlatka Sudca*, Onfray tumači kao psihijatrijske fenomene, koji svakoga mogu spopasti, ali će tek rijetki na njima osoviti religijsku sljedbu, i tako, tvrdi Onfray, unerediti povijest čovječanstva. *Freud* se pita o "budućnosti jedne iluzije", držeći religiju neurozom. Neuroza tamo, neuroza ovamo - gotovo nikuda se više čovjek ne može maknuti a da mu ne nalijepe neku neurozu.

Problem je, međutim, kad se ona uzima kao fundament (*fundamentum inconcussum*, nenarušivi temelj, Petar-stijena) na kojemu se uopće smije zasnovati neku zajednicu. Onfray, kao neko zapitano dijete koje više da car nema ništa na sebi (i da mu je možda zima, ali ne smije to priznati), ukazuje na to da je taj fundament životu duboko neprijateljski nastrojen; da je, dakle, nezdravo i nemoguće zasnovati život zajednice na tako oglodanom i golom kamenu na kojemu više ne bi mogao opstati ni običan priljepak. No, to se ipak čini, uz ogromnu cijenu. Da se sva golotinja tih religijskih istina ne bi vidjela, sve tri monoteističke religije razvile su do danas svoje verzije fundamentalizma. Onfrayev pristup vrlo je intelektualno pošten: on nesmiljeno kritizira SVE fundamentalizam kao takav. U tome se Michel Onfray razlikuje od mnogih u Evropi još mislećih ljudi lijeve inspiracije. Mnogi od potonjih drže da se beskrajnom tolerancijom koja, budući beskrajna, obuhvaća i očito totalitarne tendencije, na primjer u islamu, imaju obešteti žrtve zapadnog imperijalizma. Gotovo bi se moglo reći, radi se o svojevrsnim fanaticima "multikulturalnosti" koji strahuju jedino od toga da se potre, ili

ocni, ova ili ona razlika. Oni, na primjer, čitaju Kuran tako da u njemu nalaze oslobodilačke šifre, pozive na toleranciju, skrb za siromašne, pozive na vjersku snosljivost, itd. Takvih mjesta ima, ali apsolutno postoje i takve sure koje ih posvema potiru, kao što u starozavjetnom opisu "svetoga rata", "svetog uništenja" (to se zove herem) svak može pronaći prilično precizne upute za ono što se tek onedavno smije zvati genocidom. Onfray je tu pošteniji: on ne daje nikakav popust onom vjerskom fanatizmu koji je doveo do rušenja tornjeva u New Yorku. Otud je i njegova kritika ratova pod znamenom križa utoliko uvjerljivija.

"Moj se ateizam budi kad privatno vjerovanje postaje javnom stvarju, i kad se u ime jedne osobne duhovne patologije prema njoj organizira i svijet za drugoga." Ovo je u srži program i razlog Onfrayeve knjige, u Jakićevu prijevodu on se nalazi na str. 25, i ja tom stavu ne bih imao što prigovoriti. Jedino bih okrenuo argument u smislu da javno propovijedana stvar nalazi obično slabu potporu u privatnom ponašanju, to jest, ona nekako, premda nestajući u procijepu između javnog i privatnog, ipak sveudilj vlada kao okamina iz muzeja. Kako je to moguće? Pa moguće je zato što mi, protivno strahovanjima mnogih kršćana, uopće ne živimo u "ateističkim vremenima", ona su tek stvar budućnosti.

Naša je "epistema" potpuno judeo-kršćanski organizirana, mi živimo, htjeli-nehtjeli, u judeo-kršćanskim klišejima, čak i kad ih odbacujemo. Strahovi klera u pogledu dekristijaniziranog svijeta (nažalost) su pretjerani, jer mi živimo u kršćanskoj imanenciji, onako kao što pravovjerni Židovi žive u svojoj, muslimani pak u svojoj, i svi mi živimo kao posebno izabrani od jednog jedinog Boga na visini (koji je posebno birao čak tri puta, prema vjerovanju "triput Bog pomaže!). Kada nekakav propovjednik u svojoj zaturenoj župi (cijela je Hrvatska takva je zaturena, zagubljena župa) svojoj pastvi preporuča oprez spram bezbožnoga ateizma (dakako, i marksizma-komunizma) onda je on, u istome trošku, i uranio i zakasnio. On jako kasni uzmemo li u obzir prakomunizam kakav je u svojem najpotpunijem dosadašnjem vidu ostvaren u rimskim, praksi-kršćanskim katakombama; uranio je, s obzirom da je ateizam program intelektualnog oslobađanja, i novog duševnog zdravlja, za budućnost. On je još uvijek moguć jedino kao a-teologija, kao a-teizam, što upućuje da se radi o negativnom određenju. Jedna posve nova, poslije-kršćanska svjetovnost tek je u naznakama. Paradoksalno je možda to što ona i ne mora "odbaciti Boga", to jest ne mora se odrediti kao negacija nekog postojećeg vjerovanja. Odredit će sebe kao život, pa ako to još hoće, u tom životu može živjeti i sam Bog.

Neumoran je Onfray (i vrlo zabavan) u raskrinkavanju svih mogućih mistifikacija, zatamnjenja uma, nelogičnosti u najsvetijim, kanonskim spisima triju religija naroda Knjige, to jest Biblije. Ovdje se on koristi stečevinama prosvjetiteljstva, a novost je njegova prosvjetiteljstva u tome što se više ne radi o borbi u kojoj bi "šampioni duha" nokautirali apsolutnu monarhiju svojim otrovnim dosjetkama, već se radi o tome da se sama demokracija, koju Onfray drži jedinim protulijekom

teokraciji, opremi za borbu sa svojim vjekovnim neprijateljem. Naravno, on u žaru polemike ne vidi da su novije borbe za demokraciju imale svoje "šampione" i među katoličkim intelektualcima Poljske, i da se istočnonjemački otpor totalitarnoj diktaturi također sklanjao u crkve (na primjer, u Leipzigu). On, također, ne piše o Teologiji oslobođenja, pa je tu na istoj liniji s karizmatiskim Svetim Ocem, *Ivanom Pavlom II*, kojemu, kao ni njegovu nasljedniku, ta tema nije bila jako na srcu; karizmatiskom papi-putniku, međutim, odvažno predbacuje loše držanje u kontekstu afričkih plemenskih ratova, što su jedini na planeti, vođeni u bližoj prošlosti, koji se, po brutalnostima i broju žrtava, mogu usporediti s posljednjim ratovima na Balkanu. Ovo je možda vrijedno dubljeg ispitivanja, to jest valjalo bi u nekom ekstenzivnijem komentaru knjige pogledati i vrednovati Onfrayeve izvore za taj vrlo nepovoljni sud.

Možda je važnije shvatiti da je Onfrayu jako stalo da ga razumiju i oni koji nisu čitali "veliku filozofiju", i koji ne znaju kako je na primjer *Immanuel Kant* "izuzeo" problem religijskog iskustva iz oblasti uma i razuma, zapravo u želji da sačuva njegovu intaktnost. U osnovi, Onfray, s velikim šarmom, i dosta kreativne pakosti, pokušava razbistriti religijska pitanja čak i onima koji jedva da se snalaze i u pitanju najjednostavnijih dogmi i propisa u katekizmu. On u osnovi drži da je ateizam pitanje inteligencije, to jest, uključiti li čovjek najrazumskiji razum, bez ikakve velike filozofije, dakle, i bez nekakve suptilne a-teologije, on neminovno dolazi na ateističku poziciju. U post-kršćanskoj civilizaciji sutrašnjice (jednako tako, post-islamskoj, post-judeo-kršćanskoj itd.) pojedinci i grupe neće više nijekati Boga jer on, tako reći, već "u startu" neće biti "uzet u obzir". Ta će se civilizacija odrediti kao pozitivum, kao prijateljska životu, tijelu i ženi, dakle, kao ona koja uzima stranu tih triju "kategorija" što ih kršćanstvo nijeće, potiskuje, mortificira. I uvijek to čini za gospodare koji su malokad pravi i dobri kršćani.

Uz "dogmatska", "teološka pitanja", Onfray se vrlo prilježno bavi i povijesnim vezama, napose katoličanstva i moći. U tom je aspektu ovaj Francuz neumoran i nesmiljen kritičar *Vichyjevog* kolaborantskog režima i francuske katoličke crkve koja je, kao i većina drugih katoličkih crkava, inspirirana iz svog duhovnog centra u Rimu, procijenila da je sovjetski boljševizam veća opasnost od fašizma i nacizma, pak je ili žmirila na strahote, ili ih je čak aktivno pomagala; počinitelje, nakon *Hitlerova* poraza, svakako je sklanjala duboko u svoja "njedra". U tom dijelu knjige Onfray ne daje nikakvih popusta "Hitlerovom papi", *Piju XII*, kao što ne propušta lakonsku konstataciju da je "katolička crkva podržavala, branila, podupirala ustaški pronacistički režim *Ante Pavelića* u Hrvatskoj." (str. 194). *Stepinca* francuski autor ne pominje; valjda on nije bio prelat u toj crkvi. Tu bi nam mogao pomoći *Immanuel Kant*: ostali smo u statusu "samoskrivljene nezrelosti", pa se u njoj čak i dobro osjećamo, uljuljkujući se u svoje laži.

Međutim, svakome tko hoće raditi na svojem samoslobađanju, svakome tko želi mali praktikum u "ortopediji uspravnog hoda" (*Bloch*), preporučujem ovu

knjigu. Oni koji vjeruju možda će ipak doći na ideju da nije sasvim zapriječeno ispitivati, ako ne fundamente vjere, a onda ono što se u ime tih fundamenata činilo, što se čini, i što će se činiti. Oni koji ne vjeruju možda će shvatiti zašto.

H-Alter

Ljubica Pupezin

Skandalozne istine

Tomas Sas: "Mentalna bolest kao mit"

Clio, Beograd

Ima li zloupotrebe psihijatrije? Da je bilo, pokazali su 60-ih i 70-ih godina 20. veka teoretičari i psihijatri, koje je istorija nazvala antipsihijatrima. Među njima su bili Ronald Leing, Franko Bazalja, Tomas Sas i Mišel Fuko, koji su svojevremeno tvrdili i činili skandalozne stvari. Dokazivali su da psihijatrija nije u domenu nauke već politike, ukinuli su elektrošokove, zalagali se za lična prava pacijenata, smatrajući da ovi jesu ličnosti, oslobađali pacijente iz samica i iz lanaca i ludačkih košulja i zapošljavali ih. Ipak, ostali su antipsihijatri, iako je većina onoga zašta su se zalagali kasnije postalo deo zvanične psihijatrije.

Među njima jedini je još živ Sas i on nije prestao da bude "anti". Kod nas je nedavno objavljena *Mentalna bolest kao mit* (Clio), koja sadrži Sasove tekstove, objavljene u njegovim knjigama ili u časopisima, od 60-ih do početka ovog veka, i predstavlja odličan pregled ne samo Sasovog rada već i nekih osnovnih ideja antipsihijatrije. Predgovor za srpsko izdanje napisao je sam autor, inače psihijatar sa četrdestogodišnjom praksom, velikim brojem nagrada iz ove oblasti, velikim brojem objavljenih radova, profesor na Njujorškom univerzitetu.

Svojevremeno je skandalizovao psihijatrijsku javnost argumentujući da ne postoji mentalna bolest, da je to jezička konstrukcija koja služi kao kabina za presvlačenje suštine. Mit o mentalnoj bolesti uporedio je s mitom o vešticama, psihijatriju s religijom. Sas psihijatriju ne smatra naukom u onom smislu u kom je to medicina. Drugim rečima, pošto duša i jetra nisu isto, ne mogu se ni lečiti na isti način, ako dušu uopšte možemo lečiti. Zato treba biti oprezan s uzimanjem bilo kakvih lekova "koji služe za rešavanje životnih problema", što zapravo jeste predmet psihijatrije, kako je Sas tvrdio još 1960, dok bolestima mozga treba da se bavi neurologija.

Danas je Sas najoštrij u kritici saveza koji je, po njegovom mišljenju, u zapadnom svetu, bez obzira na političko određenje, psihijatrija napravila s državom, jer se pretvorila u eugenički prst koji sistem može da pokaže nepodobnima, ili ju je bar, zbog diskursa moći koji je uz nju vezan, prilično lako iskoristiti za to. Ovaj oblik uređenja Sas je nazvao "terapijska država". U njoj dolazi do politizacije medicine i medikalizacije politike, umesto policajca i zatvora poredak koristi lekare i bolnice, čak se i primena sile opravdava kao vid terapije. Psihijatar kao zakonodavac, a ne kao

naučnik, kaže Sas. Možda zvuči skandalozno paranoično, ali onda je Sas paranoik s dokazima.

Kod Sasa ćete pročitati i tekst tako skandaloznog naslova kao što je *Protiv prevencije suicida*. Šta je u tome skandalozno? Sasov neuobičajen odnos prema činu o kojem se radije (su)ćuti? Ideja da čovek ima pravo da sam sebi oduzme život? Ideja da mi, drugi, (društvo) ipak ne znamo bolje od njega samog šta mu je činiti (antipaternalizam)? Ili je skandalozna sumnja u to da se ovaj čin može izbeći nekakvim lečenjem ili prevencijom? Jer da je to tačno, da se može "izlečiti", najpre bi trebalo dokazati da je samoubistvo posledica neke bolesti ili, što bi bilo još neobičnije, bolest po sebi. Sas je protiv svake prevencije koja podrazumeva prisilu i zalaže se za slobodu odlučivanja pojedinca, koji ne bi trebalo da prepusti psihijatru ili državi ili bilo kome drugom, recimo "life coachu", da o suštinskim pitanjima njegovog života odlučuje umesto njega. Jedna od najvećih sloboda je pravo na sopstveni život, ali to podrazumeva i najveći stepen odgovornosti prema svom životu i prema životu drugih. Odgovornost.

Psihijatrija i kršenje ljudskih prava, to je podnaslov Sasove knjige, u kojoj, pored navedenog, govori i o drugim problemima vezanim za ljudsko ponašanje, o raspodeli moći u odnosu između psihijatra i pacijenta, o određivanju toga šta je predmet psihijatrije, prisile u psihijatriji, etici. Istraživanja u vezi sa somatskim uzrocima poremećaja u ponašanju možda donekle i opovrgavaju Sasa, međutim malo mu se šta ima zameriti u teorijsko-sociološkom pristupu. Po njemu, zloupotrebama psihijatrije čini se i nije sasvim prošlo vreme.

Izgleda mi da nikad nije bilo više psihijatara i nikad više onih s poremećajem u ponašanju, zapravo nikad više poremećaja u ponašanju. Mi kao da se rađamo sve luđi i sve nesrećniji ili sve više uspevamo da učinimo jedne druge ludima i nesrećnima. Svet je sve okrutniji, a psihijatrija valjda treba da nas učini otpornim, prilagodljivim, uklopljivim u taj svet. Ili treba da nas isključi iz njega? Uostalom, sumnjiv je svako ko tvrdi da je lakše promeniti sebe nego svet (možda sam i ja paranoik s dokazima). Jedan američki režiser je nedavno izjavio kako mu nije lako da snimi filmove po Dostojevskom, jer mnogi likovi tamo, u romanima Fjodora Mihajloviča, "imaju psihološke probleme zbog kojih bi danas bili hospitalizovani", a Fuko je svoju knjigu *Istorija ludila u doba klasicizma*, koja se završava zaključkom da psihijatrija nije plod naučnog dostignuća već pre "moralne taktike", započeo citatom upravo iz *Piščevog dnevika* Dostojevskog: "Ne dokazuje se sebi sopstveni zdrav razum tako što se sused zatvara u ludnicu." Nikad to nije išlo, da se duša bukagijama i receptima vadi iz životnog peska, ali da se sused zatvara, toga je bilo. Zato je od svega najskandalozniji Bazaljin moto: "Sloboda leči!"

Misli svojom glavom, budi siguran/na da ćeš se zajebati sto puta i uživaj u tome.

e-novine/KnjigalInfo

Novo lice

<http://www.knjizevnost.org>

**Istraživački i dokumentacijski
centar**

www.cendo.hr

Ne zaboravite da otvorite

www.makabijada.com

Da li čitate

www.elmundosefarad.eu

i novi

<http://elmundosefarad.wikidot.com>

U ovom broju

- Ivan Ivanji: *Poseta*
- Zoran Janić: *Odbrana Ćosićeva i Hajdegerovi poslednji dani*
- Dragan Štavljanin: *Resetovanje odnosa SAD – RUSIJA*
- Alberto Mangel: *Biblioteka kao um*
- Henrik Berlevi: *U borbi za novu formu*
- Slobodan Šnajder: *Bez boga, bez gospodara*
- Ljubica Pupezin: *Skandalozne istine*

Lamed

List za radoznale

Redakcija: Ivan Ninić i Ana Šomlo

Adresa: Shlomo Hamelech 6/21

42268 Netanya, Israel

Telefon: +972 9 882 61 14

e-mail: ninic@netvision.net.il